

Cumhuriyetin krizinin kökleri

Sungur Savran

Cumhuriyetin 100 yılını tartışırken elbette herkes kendi ideolojik ve politik çerçevesinden değerlendirmeler yapacak. Ama bir de içinde yaşamakta olduğumuz tarihsel dönemde tarihî gelişmenin kendisi, deyim yerindeyse, pratikte bir değerlendirme yapıyor. Cumhuriyet, 100. yılını büyük bir krizle tamamlıyor. Bu kriz kendi başına cumhuriyetin doğum süreci açısından çok şey anlatıyor.

Elbette bu kriz en sonunda varacağı yere büyük bir mücadele sonunda ulaşacak. Tarih diye tarafsız, bağımsız, sınıf mücadelelerinden kopmuş bir hakem yok. Her şeyi, çıkarları çatışan koca koca sınıflar ve toplumsal güçler belirleyecek. Ama Türkiye'nin buraya gelmesi bile aslında cumhuriyetin kendi kırılma anıyla yakından ilgili. Ufku Kemalizmin laik aydınlanmacılığı ile sınırlı olan çok önemli bir kitle bunu görmek istemiyor. Bu bakış açısından türeyen eylem programlarının ufku da var olanı savunmak, yeniden ve olduğu gibi ayağa kaldırmakla sınırlı. Sosyalist solun çok önemli bir bölümü de bu kitlenin düşünsel çerçevesini benimsiyor. Bunu, zaman zaman “kamucu” ve “anti-emperyalist” olduğunu iddia eden bir sosla servis ediyor.

Bugün yaşanan gelişmelerden mutlu olmayan, “eski Türkiye”yi özleyen bir başka kitle daha var. Bunlar hiçbir zaman kendilerini dar anlamda “Kemalist” olarak tanımlamamış olan, ama Batı emperyalizmiyle bütünleşmeden sonuna kadar yana, ona uygun bir hayat tarzına sahip çıkan, daha gevşek olarak tanımlansa da laikliği genel bir doğrultu olarak kabul eden bir dünya görüşünün sahibidir. Kendilerine “Atatürkçü” derler, “Kemalizm”in sivri yanlarını kabul etmediklerini böylece ortaya koyarlar ama Atatürk'ün Türkiye'yi yerleştirdiği yörüngeyi terk etmeyi de reddederler. Bunlar artık bugün Türkiye politikasında esamesi okunmayan merkez

sağ partilerin temsil ettiği kitledir ve onların aydınlarıdır. Bu yazının amaçları açısından Kemalistler ile Atatürkçüler arasında bir ayrım gözetmek gereksizdir. Bugün “Atatürkçü” çizgiden çok “Kemalizm” öne çıkıyorsa bunun nedeni, demin de ifade ettiğimiz gibi, AKP’nin ve genel olarak faşist hareketlerin yükselişinin merkez sağın çöküşüyle iç içe girmesidir. “Atatürkçülük” bugün reel bir güç değildir. Ama aşağıda “Kemalizm” için söylenecek çoğu şeyin “Atatürkçülük” için de geçerli olduğunu baştan belirtelim.

Sorunu doğru tanımlamak: Krizin temelleri

Cumhuriyetin krizinin genel çerçevesini ayrıntılı olarak tartışmaya bile gerek yok: AKP’nin, sekiz yıldır MHP’ye koltuk değneği gibi yaslanarak yarattığı yarı-askerî istibdad rejimi, son yıllarda bu alanda taarruzunu yükseltirken şimdi seçimlerde doğan yeni durum tehlikeyi daha da ciddi hale getirmiş bulunuyor.

Peki, bizi buraya getiren ne? Erdoğan ve AKP’nin bir “yeni Türkiye” yaratma hevesinin, bir 2053 ve 2071 vizyonu savunmasının arkasında ne yatıyor? Ayrıca bu ideolojik-politik vizyon neden toplumdaki hâlâ epeyce geniş bir destek görüyor? Soruyu daha da genelleştirelim: Recep Tayyip Erdoğan’ın, bu yazı yayınlandığında neredeyse 21 yılı tamına dolmuş olacak olan hâkimiyetinin sırrı nerede yatıyor?

Erdoğan karşıtları arasında en büyük grubu oluşturan Kemalist, salt aydınlanma ve laiklik eksenli bir bakış açısına sahip olan kitle ve aydınları bunu anlamaya çalışmıyor, sadece öfkeleniyor. Okura bir an durup düşünmesini tavsiye ederiz. Bu, özellikle Kemalist kitle değil de aydınlar söz konusu olduğunda ne demektir? Böyle bir gelişmenin mutlaka belirli tarihsel ve güncel koşulları, nedenleri, temelleri olması gerektiğine göre, buraya bir yerden gelmiş olmamız gerektiğine göre, Kemalist aydınların (“kötülük cephesi” türü retorik salvolar dışında) herhangi bir şekilde böyle bir açıklamaya girişmemesi ne demektir? Bu tavır psikoloji alanında inkâr kategorisini gündeme getirir. Ya da Jean-Paul Sartre’ın en iyi “kendine yalan söyleme” hali olarak çevrilebilecek *mauvaise foi* (ya da İngilizce karşılığı ile *bad faith*) kavramıyla açıkladığı durumu. Birazdan bu inkârın ya da kendi kendine yalanın neye ilişkin olduğunu anlamaya çalışacağız.

Ama önce biraz daha soluklanalım ve yine soralım: Kemalist kitle ve aydınlar için bu durum karşısında “sadece öfkeleniyorlar” dedik. Kime öfkeleniyorlar? Erdoğan’a, AKP’ye ve onun çevresinde oluşmuş geniş çıkar gruplarına mı? Evet, elbette, ama sadece onlara değil. Onlar esas olarak **halka** öfkeleniyorlar. Kemalistler halka neden öfkeleniyorlar? En sık duyacağınız cümle şudur: “Bu halk çok cahil!”¹

Bunun hem son derece sığ bir açıklama olduğu hem de hiçbir şekilde doğru

¹ Sosyalistler de Kemalistlerden aşağı kalmıyor. Ama onların en sevdiği cümle bu değil. Onlar en çok “bu halk adam olmaz” cümlesini seviyor. Neden? Çünkü Türkiye sosyalistlerinin, kendi ekonomik durumu en yoksul tabakalara göre daha iyi olanları, kendilerinin “devrimciliği” bir **fedakârlık** olarak yaptıklarına inanırlar. Yani bir bakıma onlar kendi kurtuluşlarının da mücadelesini vermekte değildiler. İşçinin, köylünün, yoksulun kurtuluşu için mücadele etmektedirler. Halk ise her seçimde bunu “anlamadığını” gösterince “devrimci” öfkelenir. Bilinçaltında dile gelen soru, “bu halk için değer mi?” olur. Marksistler ise işçi sınıfının kurtuluşunun bütün insanlığın kurtuluşunun yolu olduğuna inanır. Bizim devrimci mücadelemiz bir “fedakârlık” değil bir ihtiyacın ürünüdür.

kabul edilemeyeceği bu derginin okurları için açık olmalıdır. Ama bir an ciddiye alacak olsak, tek bir soru ile yere serebilirdik bu “açıklama”yı. **Halk neden cahildir?** İnanılır gibi değil ama üniversitelerin önemli bir bölümünü dolduran, muhalif gazete ve televizyon kanallarında boy gösteren, modern Türkiye’nin tarihi, ekonomisi, sosyolojisi vb. üzerine makaleler ve kitaplar yayınlayan Kemalist aydınlar grubu bu ikinci adımı bir türlü atmaz, atamaz. Oysa bu ikinci sorunun cevabı berraktır: Halk cahilse, cumhuriyetin eğitim sistemi, aydınları, medyası vb. halkı “cahil” bıraktığı için cahildir. Başka bir cevap olamaz. Bu cevap tartışılmaz biçimde doğrudur.

İşte psikolojik inkâr ya da kendi kendine yalan mekanizmasının sırrı! Analiz bir başlasa sadece Kemalist aydınlar değil, üst ve orta sınıflardan bütün aydınlanma ve laiklik tutkuluları, küçümsedikleri “cahil halk” karşısında kendilerini de “aydın” olarak gören her meslekten insan, bireysel olarak kendilerinin, kolektif olarak da Kemalist cumhuriyetin, onun eğitim sisteminin, medyasının vb. sorumluluğunu ister istemez itiraf etmek zorunda kalacaktır. Susarlar. En kolay öz savunma yolu budur. Ama işte bu onları gülünç bir yere yerleştirir. Soru cevapsız kalmıştır: 80 yıl boyunca cumhuriyet neden emekçi halkın, yoksulların büyük bölümünü cahil, yani karanlıkta bırakmıştır?

Kemalist kitlenin, hatta aydınların, “halk neden cahildir?” sorusuna cevap vermekten kaçınarak aslında kendi kendilerini karanlıkta bıraktıkları gerçeğinin aritmetik anlamda sağlamasını da yapabiliriz. AKP’nin 20 yılı aşkın iktidarı boyunca sık sık topluma bakıp söyledikleri bir başka cümle ile. Kendi ağızlarından bir sağlama. Dost meclislerinde duymuşsunuzdur. “Benim ülkem bu muydu? Tanıyamıyorum bu ülkeyi.” Burada, bir isyanın içinde gizlenmiş, berrak bir bilgisizlik itirafı vardır. Bu kitle Türkiye’yi tanıyamamıştır ve şimdi bunu itiraf etmektedir. Peki, gerçekten tanımak için ne yapmaktadır? Koskoca bir hiç! Kemalist, toplumunu tanımadığını itiraf ediyor ama bir kolektivite olarak onu tanımak için hiçbir çaba göstermiyor.

Biz cumhuriyetin krizinin temellerini ortaya koyabilmek için cumhuriyetin kuruluşuna kadar geri gitmek gerektiğine inanıyoruz. Bu kuruluşun şifrelerini doğru kavramak, oradan bugüne kadar çekilecek bir kırmızı çizgiyi izlemek ve Erdoğan’ın hâkimiyetini sürdürmesinin nedenlerini bu temelde açıklayabilmek gerektiği kanısındayız. Bunu iki ayrı yazıda Marksist aydınlar nezdinde tartışmaya açtık. İlkinde cumhuriyetin tarihinde İslamcılığın toplumsal, ideolojik ve siyasi açılardan önce bastırılmasına, sonra da uzun vadeli bir gelişme içinde yükselmesine bağlı bir genel eğilim yaşandığını ortaya koyduk.² Cumhuriyetin kabaca ilk yarım yüzyılı İslamcılığın yeni burjuva devletinin sıkı denetimi altına alınmasıyla geçmişti, ikinci yarım yüzyılı ise İslamcılığın yükselişine tanık olmuştu. Çok çarpıcı biçimde, dönüm noktası 100 yılın tam ortasından geçen bir olaydır: 1973 seçimlerinden itibaren Necmettin Erbakan’ın (1969’da başka bir adla kurduğu ama 12 Mart tarafından kapatıldıktan sonra bu adla yeniden kurulan) Millî Selamet Partisi’nin belirleyici bir siyasi güç haline gelmesi son derecede sembolik bir değer taşır.³

2 Sungur Savran, “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”, Neşecan Balkan, Erol Balkan & Ahmet Öncü (der.), *Neoliberalizm, İslamcı Sermaye ve AKP* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 2013.

3 Özellikle Menderes döneminin İslamcılığın kısırdanmaya başladığı, hatta siyasi iktidarın desteğini dahi aldığı bir dönem olduğu doğrudur. Yani yükselişin tohumları artık atılmaktadır. Ama

İkinci yazımız ise meselenin daha derinine giriyor, sadece cumhuriyet yüzyılı'nın nabzını tutmuyor, deyim yerindeyse ritm bozukluğunun konjenital (doğuştan gelme) bazı sorunların ürünü olduğunu ortaya koyuyordu. Yani nabızdan kalbe gidiyordu. Sorunun kökü bir yandan arka plan olarak İslam âleminin 7. yüzyıldan 18. yüzyıla, yani kapitalizmin yükselişi öncesi ve sonrasında Hıristiyanlık âlemiyle ilişkilerinin geçirdiği köklü dönüşüme yaslanıyordu. Bir yandan da Osmanlı'nın 16. yüzyıldan itibaren hilafetin taşıyıcısı olarak İslam dünyası içinde temsil ettiği yerin Türklere bıraktığı politik-ideolojik mirasın özgül yönlerine dayanıyordu. Bu tarihî mirasın bugünün Türkiye'si bağlamında nasıl bir anlam taşıdığını anlamaya çalışmak gerekliydi.⁴

İlk yazının ana teması başkaydı: AKP'nin güncel maddi temeli olarak Türkiye burjuvazisinin (kansız) iç savaşını merkeze alıyordu. Dolayısıyla cumhuriyetin 100 yılı üzerine söylediklerinin öneminin gözden kaçması anlaşılabilirdi. Ama ikinci yazı çok köşeli bir şekilde AKP'nin tarihî yükselişine o güne kadar hiç önerilmemiş ve tartışılmamış bir teorik-bilimsel açıklamayı merkezine alıyordu. Kendi yoldaşlarımız dışında olumlu olumsuz en ufak bir tepki almadık. (Atladığımız bir çalışma varsa kusura bakılmasın, görmemiş olmamızdandır.) Bu bizi şaşırttı mı? Doğrusunu söylemek gerekirse hayır. Bütün teorik-ideolojik hayatımız çoğu zaman köşeli olarak dile getirdiğimiz görüşlerimizin susuş kumkumasına getirilmesiyle geçti. Onun için bunu da yadırgamıyoruz. Ama ısrar ediyoruz. AKP ve Erdoğan'ın başarısının sırrı ya da tersinden söyleyecek olursak halkın Erdoğan'a 20 yılı aşkın süredir teveccühü tarihî kökleri çok güçlü olan bir dizi çelişki üzerinde yükselmektedir. Bunu görmeden ne Erdoğan vak'asını anlayabilir ne de adım adım inşa ettiği istibdadı yenilgiye uğratabiliriz.

Üç uyarı

Cumhuriyetin 100 yılı dolarken yaşadığı krizin temellerini kavrama çabasına girişmeden önce üç uyarı yapmak istiyoruz. Biz büyük sosyo-ekonomik olguları Marksizmin maddeci diyalektiği zemininde kavramanın proletaryanın mücadelesinin etkili biçimde verilmesi için önemine inanan bir insan olarak bu konudaki araştırmalarımızı sürekli olarak derinleştirmeye çalışıyoruz. Bu çalışmamız bu nedenle 2016 yılındaki çalışmamızda ele almadığımız bir dizi yeni kavram ve konuyu gündeme getirecek—her ne kadar iki makale arasındaki süreklilik farklılıklardan daha ağırlıklı olsa da. Ama daha önemlisi şu: Okurumuzun bilmesini isteriz ki, burada yazdıklarımız devam etmekte olan bir araştırma, okuma, düşünme çabasının bir merhalesidir; yargılarımızın bir kısmını zaman içinde daha sağlam hale getirmeye çaba gösteriyoruz; bazı iddialarımızın, ancak daha uzun vadede, yeni ampirik bulgular ışığında tam olarak kanıtlanabileceğinin farkındayız. Öyle durumlarda üstelik çoğunlukla bu gerçeğe işaret ediyor, genç kuşak Marksist araştırmacıların karşısında zorlu görevler olduğunu vurguluyoruz. Cumhuriyetin

---

İslamcılığın *bağımsız bir güç* olarak siyaset sahnesine çıkması için 1970'li yılları beklemek gerekir. 4 Sungur Savran, "Faşizm mi Rabiiizm mi?", *Devrimci Marksizm*, sayı 27, Yaz 2016.

100. yıldönümü tartışmalarına Marksizmin maddeci ve diyalektik sesini katmaktan kaçınılmaktansa bazen geçici hatalar yapmak bile evladır.

İkinci uyarımız şudur: Son dönemde politik olarak Kılıçdaroğlu'nun en belirgin temsilcisi olduğu, ama ideolojik-teorik düzlemde sol liberallerin çok uzun yıllardır izlediği bir çizgi var. Aman karşı tarafı anlayalım, aman önyargılı davranmayalım, aman onların "tahayyül dünyasına" nüfuz edelim, aman onlarla ters düşmeyelim. Karşı taraf kim? İslamcılığın âlimleri, ideologları, politik temsilcileriye bu fikirler bütünüyle gerici fikirlere, ters tepmeye mahkûmdur. Karşı taraftan kasıt AKP ve ortaklarına destek veren milyonlarca emekçi ise sorun böyle tartışılmaz. Çünkü sorun düşünsel değildir, sınıfsaldır. Ne demek istediğimizi bu erken aşamada anlatmamız zor. Yalnızca okurun fikirlerle ilgili her söylediğimizin bir de çıkarlarla, sınıf ve zümre çıkarlarıyla ilgili bir altyapısı olduğunu hatırlamasını rica ediyoruz.

Nihayet üçüncü bir uyarı: Burjuvazinin bütün büyük partileri gibi AKP'nin ve lideri Erdoğan'ın esas amacı elbette Türkiye'de kapitalizmin ayakta kalması ve sermaye birikiminin burjuvazi açısından en uygun koşullarda sürmesinin sağlanmasıdır. Dahası, AKP Özal'dan sonra işçi sınıfına ve emekçilere neoliberal temellerde (özelleştirme, taşeronlaştırma, esnekleştirme, sendikasılaştırma) en büyük taarruzu yapan parti olmuştur. Bu yazıda okurun bunu bir arka plan bilgisi olarak daima zihninde bulundurmasını tavsiye ediyoruz. AKP'nin esas amacının sermayeye hizmet olduğu analizin sonunda zaten ortaya çıkacak. Mesele şu ki bu hizmet, *diğer partilerden farklı bir stratejiye yaslanıyor*. Burada tartışacağımız konular büyük ölçüde ideolojik zeminde olduğu için okur burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkilerin ihmal edildiğini düşünebilir. Bizden uzak olsun. AKP'yi incelediğimiz bir başka makalemizde biz kendimiz liberal solu tam de bu meseleyi hiç gündeme getirmediği için eleştirmiştik.⁵

1. Rövanşizm ya da kindarlık

Şimdi "halkın cehaleti" meselesini bir kenara koyarak Erdoğan'ın ve AKP'nin politik ve ideolojik yönelişinin tarihî köklerini araştırmaya başlayabiliriz. "Cehalet" sorunu olarak ifade edilen ve halkı küçümsemeye dayanan meseleye elbette döneceğiz ama bunu ancak ideolojik-politik projenin kendisinin karakterini anladıktan sonra yapabiliriz. O aşamaya geldiğimizde, burjuvazinin, AKP tarafından temsil edilen yeni yükselen fraksiyonunu harekete geçiren saikler ile büyük emekçi halk kitlelerine yön veren saiklerin tamamen *farklı* karakterde olduğunu göreceğiz. Ama bu saiklerin oluşmasına zemin hazırlayan tarihî olgu ortaktır.

Rövanşizm, bilindiği gibi, intikam politikası demektir. Bazen ideolojik mertebeye de yükselebilen bir politik hat. Yakın veya uzak geçmişte yaşanmış bir yenilgiye, bir ezilmeye, bir felakete maruz kalmış bir toplumsal sınıf, grup, ulus, din vb. bir süre sonra koşullar değişmeye başlayıp geçmişteki acısının hesabını sormayı, futbol terminolojisinde olduğu gibi "rövanşını almayı" düşünebildiği bir

⁵ Sungur Savran, "Fütuhat, İstibdad, Hilafet: AKP Döneminde Toplumsal Mücadeleler ve Devlet", *Ayrıntı Dergi*, sayı 36, Kış 2021. Bu yazı daha sonra *Devrimci Marksizm*'in Yaz-Sonbahar 2021 tarihli 47-48. çift sayısında tekrar yayımlanmıştır.

güce kavuşursa gündeme gelir. Hitler 1918’de patlak veren Almanya devriminin rövanşı peşindeydi. Alman halkının Cihan Harbi’ni bitiren Versailles Antlaşması’nın ağır koşullarına dış bilemediğini bildiği için bir de onun rövanşını almayı koymuştu programına. Trump, Amerikan işçi sınıfı ve köylülüğünün küreselcilik döneminin politikalarından gördüğü zarara duyduğu öfkeyi, burjuvazinin kendi çıkarları temelinde küreselcilik karşıtı olan fraksiyonunun amaçlarının hizmetine koşan bir rövanşizmi temsil ediyordu.

Erdoğan’ın rövanşizminin tözünün “dindar ve kindar” özdeyişinde cisimleştiğini biliyoruz. AKP ve hâkim sınıf içindeki taraftarları, Türkiye’nin hâkim sınıfları içinde var olan iki ana hattın birini temsil eder: Büyük kavganın bir yanında toplumun sosyo-ekonomik ve politik alanlarda ilerlemesi için dinin nüfuzunun bir dizi alanda geriletilmesi gerektiğini savunan hat vardır; AKP öteki tarafın, yani İslam’ın toplumsal ve siyasi hayatın çimentosu olmasını gerekli gören, cumhuriyet öncesi son etkili siyasi temsilcisini İkinci Abdülhamid’de bulan hattın sözcüsüdür. Onun temsil ettiği hat, cumhuriyetin ilk yıllarında yenilgiye uğramıştı. Şimdi 100 yıl sonra AKP bunun rövanşını almak için mücadele ediyor.

Toplumun İslamcı temellerde yürümesi gerektiğini savunan ideolojik-politik akımın cumhuriyetin kuruluş döneminde uğradığı yenilgiyi ele almadan önce, onun arka planını oluşturan dünya-tarihsel bir başka olgunun da berraklığa kavuşturulması gerekiyor. Bu arka planın zemini, İslam âlemi ile Hıristiyanlığın (ya da bazen söylendiği gibi İslam uygarlığı ile Yahudi-Hıristiyan uygarlığının) yüzyıllarca süren mücadelesidir. İslamcı dünya görüşünün Türkiye’de yaşadığı yenilgiden ayırmak için buna Büyük Mağlûbiyet adını vereceğiz.

Büyük Mağlûbiyet

Bugüne kadar yazılı tarihin tamamı sınıf mücadeleleri tarihi olagelmıştır elbette. Ama her çağın hâkim sınıflarının kendi içinde de mücadeleler yaşanmıştır. Her ülkenin ya da uygarlığın vb. bir hâkim sınıflar koalisyonu tarafından yönetildiği açık olduğuna göre, her çağda hâkim sınıflar arası mücadelelerin *en büyükleri* güçlü devletler ya da imparatorluklar arasında yaşanır. Hâkim sınıf tarihçilerinin ve ideologlarının tarihi aralıksız bir dinler ya da milletler (kavimler) arası savaşlar silsilesi olarak anlatabilmesini mümkün kılan maddî temel de budur. Burjuva devriminin ürünü Napolyon bütün Avrupa’yı işgal ettiğinde bu (zaten kendisi tarafından ilan edilmiş olan!) İmparatorluk Fransa’sının bir zaferi olarak anılır. Oysa burjuva/kapitalist devrim, bendini aşarak Rusya’ya kadar yürümüştür. İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan Nazi-Sovyet savaşı Almanya ile Rusya’nın savaşı gibi görünür, ama ardında Ekim Devrimi ile Nazizm denen karşı-devrimin ölümüne kapışması vardır.

Avrasya anakarası ve Afrika’nın kuzey bölgeleri üzerinde 7. yüzyıldan itibaren iki büyük tek tanrılı uygarlığın hâkimiyet savaşı yaşanmıştır. İslam’ın doğuşu ve yükselişiyle birlikte o güne kadar Hıristiyanlığın kapalı av alanı olarak kalmış olan Avrupa’nın bile batısının ve doğusunun bir bölümü İslam’ın bayraktarı imparatorluklar tarafından işgal altına alınmıştır: Arapların Endülüs’te kurdukları

üstünlük 14. yüzyıla, Osmanlı'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki üstünlüğü ise, Doğu Avrupa'dan çekiliş çok daha erken başlamakla birlikte Balkanlar'da ta 19. yüzyıl sonuna-20. yüzyıl başına kadar devam etmiştir. Ama bu ikinci tarih aldaticıdır. Osmanlı'nın temsil ettiği İslamiyet'in üstünlüğü dalgası, 18. yüzyıl sonunda Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798) ile birlikte baş aşağı dönmüş, 19. yüzyıl gerileme çağı olmuştur.

Hepimizin bildiği gibi, güç dengesindeki bu büyük dönüş, kapitalizmin hem ekonomide hem de o zeminde elde ettiği üstünlükle askerlik alanında Batı'da, Hıristiyan dünyasında yarattığı büyük atılımın sonucudur. 19. yüzyılın tamamında ve 20. yüzyılın ilk yarısında Batı (bu gidişata ayak uydurarak Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya doğru büyük bir atak yapan Çarlık Rusya'sını da hesaba katarsak) İslamiyet'in hâkim olduğu toprakların çok büyük bölümünü sömürgeleştirmiştir. Çok büyük miktarda Müslüman'ın yaşadığı Hindistan ve Endonezya'nın ardından Kuzey Afrika ile Sahil (Sahel) olarak anılan Sahra altı kuşakta, Ortadoğu topraklarında ve Rusya'nın yukarıda sözünü ettiğimiz yeni topraklarında kurulan sömürgelerden geriye, Müslüman nüfusun yaşadığı ülkeler arasında bağımsız sadece üç ülke kalmıştır: Osmanlı (Türkiye), İran ve Afganistan. İlk ikisi çok güçlü imparatorlukların bakıyesi oldukları için kolaylıkla sömürgeleştirilememiş ama yarı-sömürge derekesine düşmüştür. Afganistan ise Rusya-İngiltere arasındaki politik-askerî denge ve dağlık coğrafyası sayesinde ele geçirilememiştir.

İşte Büyük Mağlûbiyet dediğimiz budur. Türkiye'nin aydınları, on yıllardır, aydınlanma düşüncesinin diyalektiğe ve çelişkiye yabancı düşünüş tarzına teslim olarak, laiklik bir kez yerleşince olsa olsa zaman içinde bilimin, teknolojinin ve eğitimin ilerlemesiyle daha da güçlenecektir inancıyla, yaşadıkları ülkenin İslam ile ilişkisini kaale almanın cumhuriyetin ilk iki on yılında yaşanan süreçlerden sonra gereksiz hale geldiğini düşünmüş olabilir. Ama günümüzde katıyen İslam âlemi ile sınırlı olmayan bir dinî kabarmanın kanıtladığı gibi, içine girdiğimiz kapitalist çöküş çağında geçmişin bütün ideolojik-politik biçimleri her ülkenin hâkim sınıflarınca ısıtılarak gündeme getirilmektedir. O zaman Türkiye'nin laik aydını, bu toprakların, uzun yüzyıllar boyu, İslam uygarlığının boynunu Batı'ya doğru uzatmış, onu tehdit etmiş, birtakım Hıristiyan halkları sömürgeleştirmiş bir imparatorluğunun varisi olduğunu hatırlamak zorundadır. Bunu unutmak ancak kendi kendini zora sokma sonucunu doğuracaktır. Türkiye aydını dezavantajlıdır: Kemalizm kendisini İslam uygarlığının bilgisinden büyük ölçüde koparmıştır. Genç Marksist aydınların İslamiyeti, İslam dünyasının tarihini, bugünkü coğrafyasını ve politik-ideolojik akımlarını, geçmiş kuşaklardan çok daha iyi tanınması bir **görevdir**. “Şu konuyu çalışayım” diyen akademisyenin kişisel hevesi hafifliğiyle ele alınamayacak bir görev.

Büyük Mağlûbiyet İslam âleminin aydınları arasında (aynen bizde Osmanlı tarihi için kabaca yapıldığı gibi) bir “duraklama” (“cumûd”) ve “gerileme” ya da “çöküş” (“inhitât”) kavramlaştırmasının gelişmesine yol açmıştır. Buradan hareketle değişik akımlar doğmuş, dinde silkinme ve çağa ayak uydurma konusunda tadilat öngören bir “tecdid” akımı, bunun bir alt akımı olarak her şeyi Batı'dan almaya yöneldiği için “taklit” olarak küçümsenen bir akım, ideolojik yelpazenin ortasında bir yeniden doğuş bakışı ile yola çıkan “nahda” akımı ile öteki uçta İslam'ın özüne

dönme anlamında bir “selefilik” akımı doğmuştur.⁶ Yanlış anlaşılmasın: Bu akımları tüketici bir liste olarak vermiyoruz. Buna bizim uzmanlığımız yetmez. Söylemek istediğimiz şudur: İslam âleminin dinî düşünce çerçevesi içinde düşünmeye devam eden aydınları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren durumun vahametini kavramış, birtakım çıkış yolları aramaya başlamıştır. Ve de farklı yol ve yordam öneren ekoller doğmuştur. Örnekleyerek anlatmaya çalıştığımız budur.

Osmanlı emperyalizmi

Genel tablo budur. Bunu bilmeden Türkiye'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı devrimci sarsıntıları da cumhuriyetin kuruluşundan sonra yaşanan büyük dönüşümü ve bunun toplumun bazı katmanları üzerinde bıraktığı etkiyi de anlamak mümkün değildir.

Ne var ki, İslam âleminin bu geniş tablosu içinde Türklerin yaşadığı deneyim çok özgül, neredeyse istisnai bir karakter taşımıştır. Bunun ilk veçhesi, tipik bir kapitalizm öncesi imparatorluk olan, Arap tarihçisi Albert Hourani'nin deyimıyla “İslam dünyasının Roma'sı”⁷ olarak anılabilecek Osmanlı İmparatorluğu'nun kabuk değiştirerek emperyalizme ayak uydurma çabasının ürünü olan Osmanlı emperyalizmidir.

Bu terimin Mustafa Suphi'nin dağarcığında olan, İttihat ve Terakki'nin, en başta Enver Paşa'nın, Cihan Harbi dönemi politik stratejisini yerden yere vurmak için sık sık kullandığı bir terim olduğundan daha önceki çalışmalarımızda söz etmiştik.⁸ Mustafa Suphi bunu kendi başına yapmıyordu. Sosyo-ekonomik yapı bakımından emperyalizm tarifine hiç uymayan iki ülkeye, sadece Osmanlı'ya değil Çarlık Rusya'sına ilişkin olarak da bu sıfatı Cihan Harbi döneminde kullanan Lenin'dir. Rusya için durumu şöyle izah ediyor: “Rusya'da yeni tipte bir emperyalizm, İran, Mançurya, ve Moğolistan'a karşı güdülen Çarlık politikasında kendini açıkça ortaya koymuştur; ama genellikle Rus emperyalizminde egemen unsur militarizm ve feodalizmdir.”⁹ Lenin'in bu tanımı, Petersburg, Moskova ve Volga bölgesinde çok büyük ölçekli üretim birimlerinde fabrika üretimine geçmiş olan ve proletaryanın çok hızla büyümekte olduğu Rusya'dan daha da fazla, henüz dişe dokunur bir kapitalist sanayi üretimi yaşamamış olan Osmanlı için geçerlidir.

Lenin'in yapmak istediği, emperyalist olmak bir yana emperyalizme son derecede bağımlı olan bu iki ülkenin Cihan Harbi hedeflerinin esas emperyalist ülkelerden hiç farklı olmadığını, bu iki devletin de kendilerini savunmak için değil çeşitli ülke ve bölgeleri yağmalamak amacıyla savaşa girmiş olduğunu (Rusya için en başta o dönemki adıyla Konstantinopl'un (Türkçe Konstantiniyye) ele geçirilmesi, Osmanlı

6 Andrew Hammond, *Late Ottoman Origins of Modern Islamic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2023, s. 6-9.

7 Zikreden Selim Deringil, “‘They Live in a State of Nomadism and Savagery’: Late Ottoman Empire and the Post-Colonial State”, *Comparative Studies in Society and History*, 45 (2), 2003, s. 312.

8 Sungur Savran, *Bir İhtilal Olarak Milli Mücadele*, İstanbul: Yordam Kitap, 2023, Bölüm 16, “Mustafa Suphi, Neden Öldürüldü?”, özellikle s. 309-310.

9 V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, çev. N. Solukçu, Ankara: Sol Yayınları, 1980, s. 18. Alıntıya dikkatimi çeken Levent Dölek yoldaşıma teşekkürler.

için ise İngilizlerin hâkimiyetinde veya Hindistan'ın yolu üzerinde olan (İran, Afganistan) Müslüman ülkelerin fethi) vurgulamak için kullanır. Şöyle diyebiliriz: Bunlar **sosyo-ekonomik olarak** emperyalist değildirlere ama **siyasi-askerî olarak** emperyalist politika izlemektedirler.

Biz burada Lenin'in bu kullanımını bir bakıma geriye doğru yürütüyoruz, eskilerin deyişiyile makabline şamil kılıyoruz. Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısı bakımından emperyalist olmaktan uzak olduğu halde, sadece Cihan Harbi'nde değil, Cihan Harbi öncesinde, Abdülhamid döneminde de emperyalist bir politika izlemeye çalıştığını söylemiş oluyoruz. Bu garabet aslında yine Cihan Harbi'nden çok önce Rusya'da da görülüyor. Çarlık neredeyse bütün dış politikasını Hindistan'daki dev sömürgesini muhafaza etmek ve oradan hareketle Asya'nın başka yörelerine sıçramak ihtiyacı üzerine inşa eden İngiltere ile rekabeti dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında hem Kafkaslar'da hem de Orta Asya'da çok güçlü bir sömürgeleştirme harekâtına girişmiştir.¹⁰ Yani emperyalist olmadığı halde emperyalist bir ülke gibi hareket etmiştir. Aynı şey Osmanlı için geçerlidir.

Cihan Harbi'nde Enver Paşa'nın stratejisinin İngiltere ve Rusya'nın (her ikisi de Enver'in hamisi Alman Kayzeri İkinci Wilhelm'in düşmanıdır ve bu elbette bir tesadüf değildir) aleyhine Asya'nın çeşitli Müslüman ülkelere yayılmak olduğunu biliyoruz. Abdülhamid'in coğrafi odak noktaları farklıydı. Bir odak noktası zaten Osmanlı toprağı olan Mezopotamya, Büyük Suriye, Filistin ve Arabistan yarımadasındaki çok farklı sosyo-ekonomik yapıları Osmanlı'nın merkeziyle bütünleştirmektir.¹¹ Bağdat ve Hicaz demiryollarından o bölgelerde uygulanan kaynaştırma politikalarına kadar çeşitli biçimler olacaktır bu. İşin bu yanı çok tartışılmış ve yazılmıştır.¹² Ama bir de Abdülhamid döneminin Afrika politikası vardır ki, bu büyük ölçüde gölgede kalmıştır.

Abdülhamid döneminde yalnızca Arap yarımadasındaki gibi farklı sosyo-ekonomik yapılar (göçebe toplumlar, çöl bedevileri, aşiretler, şeyhlerin hâkimiyeti vb.) altında yaşayan toplumların Osmanlı'nın Batı ile daha fazla bütünleşmiş yapısına kaynaştırılması üzerinde durulmamıştır. Aynı zamanda, zaten Osmanlı toprağı olan Trablus Garp vilayeti ve Bingazi sancağında (bugünkü Libya) da Arap yarımadasındaki kaynaştırma politikası benimsenmiştir. Ayrıca, 1869'da açılan Süveyş Kanalı dolayısıyla İngiltere-Hindistan güzergâhı bakımından büyük bir önem kazanmış olan Kızıldeniz boyunca Afrika sahilindeki çeşitli yöreler ile birlikte Sudan'dan itibaren yönünü batıya dönen ve Çad Gölü havzasını da kapsayan, yani bugün Batı dillerinde Sahel (Arapça Sahil) olarak anılan bölgeyi de hedefleyen bir

10 Adeb Khalid, "Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective", *Slavic Review*, cilt 65, sayı 2, Yaz 2006, s. 231-251.

11 Bu politikanın Osmanlı Anadolu'sunu Mezopotamya yoluyla Arap yarımadasına bağlayan Kürdistan'da da yeni bir sömürgeleştirme dalgasına yol açtığı düşünülebilir. Bu meselenin bugünün Kürt sorununda taşıyacağı önem göz önüne alınarak incelenmesi gerektiğine işaret edelim.

12 Abdülhamid'in de Enver gibi Kayzer Wilhelm'le çalıştığını biliyoruz. Demiryolları çok incelenmiş bir konudur. Buna karşılık, Arap yarımadasındaki bütünleştirme çalışmaları için bkz. Selim Deringil, "They Live in a State of Momadism and Savagery", a.g.m.. Ayrıca teorik metodolojisi bizimki ile bütünüyle karşıt olsa bile Ussama Makdisi'nin bir çalışmasını da zikredelim: "Ottoman Orientalism", *American Historical Review*, 107 (3), 2002.

hâkimiyet mücadelesi söz konusudur.¹³ Bu, Kızıldeniz'in doğusundaki toprakların, yani bugünkü Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz sahilinde bulunan batı kısmının önemini de arttırmıştır. Hicaz Demiryolu'nun ardında ("Kutsal Topraklar"a ulaşmanın yanı sıra) bu ekonomik ve politik dinamik yatar. Öte yandan, yarımadanın daha güneyinde yer alan Yemen'in de önemi aynı nedenlerle artmış olmaktadır. (Yemen'in El Hudeyha ve Aden limanları Afrika ile komşudur. Afrika'da ise Cibuti limanı bunlarla karşı karşıya, yani Arap yarımadası ile yakın iletişim içindedir.)

Bu deniz yolunun ve Hicaz Demiryolu'nun uzun vadeli ekonomik ve stratejik öneminin yanı sıra, Afrika'nın kuzey doğusunu Osmanlı için değerli kılan bir başka önemli ekonomik neden vardı. Osmanlı'nın siyahi köle ve cariyeye ticareti başta İngiltere olmak üzere Batı'nın, özellikle İngiltere'nin bütün baskısına rağmen 19. yüzyıl sonunda hâlâ devam etmekteydi. Afrika'daki köle-cariye ticaretinin başlıca kaynağı Sudan'dı, onun ardından da Habeşistan (bugünkü Etiyopya) geliyordu. (Beyaz köle ve cariyeye ticareti ise esas olarak kuzey Karadeniz yöresinde ve Balkanlar'da yürütülüyordu.) Köle yasağında İngiltere ile Osmanlı arasındaki en önemli mücadele tam da Kızıldeniz'de köle tüccarlarının seyrüsefer serbestisi ile ilgiliydi. Yani iş İngiliz devletinin özgürlük âşığı olması değil, kendisinin Hindistan'a ulaşan ana deniz yolu üzerinde tekel gücü kazanmasıydı.

Köle ticareti çok yüksek kâr getiren bir faaliyetti. Bu da Osmanlı'nın Afrika emperyalizmi için en önemli saiklerden biri idi. Sudan'ı büyük bir sarsıntı içinde bırakan ünlü tarihî olay Mehdi isyanının (1881-1885) dinî kisvesi ardında köle tüccarları ve onlarla aynı doğrultuda köle ticaretinin "serbesti"sinden yarar gören toplumsal katmanların çıkarları vardı. Hareket bir aşamada Sudan'ın en büyük kenti ve bugünün başkenti Hartum'u dahi ele geçirmiştir.¹⁴

Osmanlı emperyalizmi bahsini şöyle bağlayabiliriz. Çökmekte olan bir kapitalizm-öncesi imparatorluk, "inhitât" sorunu karşısında Arapların, Hint Müslümanların ya da Rusya'daki Türkî dünyanın soruna bakışından farklı olarak bir "ileri kaçış" stratejisine meyletmektedir. Avrupa'daki sömürgelerini yitirdikçe gözlerini daha da fazla Arap dünyasına ve Doğu Afrika'ya, hatta Sahra altı kara Afrika'ya çevirmektedir.

Burada iki şey rol oynuyor. İlki, Osmanlı'nın bütün zavallılığına rağmen hâlâ güçlü bir sömürgeci geleneği temsil eden ve kendini bütün 19. yüzyıl boyunca

13 Mostafa Minawi, *The Ottoman Scramble for Africa. Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz*, Stanford: Stanford University Press, 2006. Bu aşamada Osmanlı emperyalizmi konusundaki bu tartışmamızda Erol Ülker dostumuza olan borcumuza mutlaka değinmemiz gereklidir. Ülker 2019'da emperyalizm üzerine yaptığı ve bize de yolladığı bir İngilizce çalışmada ("Ottoman Empire and Imperialism", I. Ness, Z. Cope (eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*) ve daha sonra 2021'de bu çalışmanın genişletilmiş bir Türkçe versiyonunda ("Emperyalizm, Anti-Emperyalizm ve Osmanlı İmparatorluğu", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt 19, sayı 75, Yaz 2021) Osmanlı emperyalizmi konusunda sergilediği çok yararlı bir tartışma ile bizim bu konudaki literatürle tanışmamızı sağlamıştır. Şunu da ekleyelim: Biz de bu düşünsel alışverişten hemen önce, 2019'dan başlayarak, Erdoğan hükümetinin (ve ondan önce Fethullah Gülen'in) 21. yüzyılda Afrika'da güttüğü politikalar üzerinde durmaya ve bunu Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonu politikalarıyla ilgisi içinde düşünmeye başlamıştık. Bkz. "Türkiye-Suud Kapışması Afrika'da", <https://gercekgazetesi1.net/gundemdekiler/turkiye-suud-kapismasi-afrikada> ve "Afrika'dan Elinizi Çekin! Hepiniz!", <https://gercekgazetesi1.net/gundemdekiler/afrikadan-elinizi-cekini-hepiniz>.

14 İlhan Zengin, "Köle Ticaretinin XIX. Yüzyılda Sudan'ın Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yaşantısına Etkileri", Doktora Tezi, Mayıs 2018, s. 17-53 ve 219-235.

yenilemeye çalışmış idarî-askerî bir yapılanmaya sahip olması. İkincisi, Osmanlı sultanlarının dünya Müslümanlarının en azından ruhani liderliğine soyunabilecek bir mevkide bulunması: Hilafet.

Hilafet sorununa sonra döneceğiz ama şimdiden bir ara sonuca ulaşabiliriz: İslam âleminin genel “inhitât”ının bir parçası olmakla birlikte Osmanlı yine de dünya Müslümanlarının geri kalanından farklı olarak ayakta kalma, hâkim bir güç olmayı sürdürme, “yeniden doğuş” (nahda) türü bir düşe sahiptir. Üstelik çok çarpıcı bir durumla karşı karşıyayız: Osmanlı emperyalizmi, başka bakımlardan birbirinin can düşmanı olan, iki ayrı ideolojik kampın tarihî önderi konumunda olan *Abdülhamid ve Enver’in her ikisi tarafından da* tutunulan bir dal olmuştur. Osmanlı’nın Türk hâkim sınıfının bir bölümü bu yüzden Türkiye’nin daha sonra gireceği yoldan sarsıcı bir düş kırıklığı duyacaktır.

Millet ve ümmet

Demek ki Osmanlı’yı, daha doğrusu Osmanlı’nın çokuluslu hâkim sınıfları arasından Türk hâkim sınıflarını İslam âleminin geri kalanından ayıran ilk nokta, bir yandan inhitât yaşarken bir yandan da yeni emperyalizm dalgasına katılarak “ileriye doğru kaçış” çabası içine girmesidir. Osmanlı-Türk hâkim sınıfı bu anlamda geleceğe baktığında kararlar bağlamayan, sürekli iç çekip yakınmayan, yeni dünyalara açılarak ihtişamını sürdürecektir olma umudunu taşıyan bir sınıftır.

Osmanlı’nın İslam âlemindeki özgül konumunun bir başka boyutu daha var. Bu da ümmet ile millet arasındaki ilişkinin Osmanlı söz konusu olduğunda İslam âleminin parçası olan diğer uluslardan farklı bir özellik göstermesi.

Kapitalizmin ilk yükseliş çağının sadece bu üretim tarzının ilk doğduğu coğrafyada (Batı Avrupa’da) değil, onu daha sonra izleyen bölgelerde de bir ulus-devletler zincirinin kurulmasıyla sonuçlandığı biliniyor. Bunun nedeni ulusun ve ulus-devletin kapitalist üretim tarzına genel anlamda en uygun siyasi üstyapı olması değil. Günümüzde, emperyalizm çağında, ulus-devlet tam tersine kapitalist üretim tarzının yarattığı uluslararasılaşma eğiliminin önünde bir engel olarak yükseliyor. Mesele başka: Ulus-devlet, her coğrafyada kapitalizm-öncesi toplumlardan kapitalizme geçiş aşamasında iç pazarın bütünleşmesi, kapitalizmin üstyapısının konsolidasyonu, “bebek sanayi”nin yabancı sermaye karşısında korunması gibi çeşitli nedenlerle en uygun biçim. Kapitalizmin nüfuz alanına girmiş (sömürgeleştirilmiş coğrafyalar hariç) bütün ülkelerde kapitalistleşme bayrağını devralmaya hazır sınıfların birer ulus-devletin inşasına yönelmesi bunun bir sonucudur.

İslam coğrafyasında kapitalist üretim tarzına geçiş dinamikleri bakımından 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı dönemde en önde gelen aday, hem tam sömürgeleştirilmiş olmadığı için, yani hâkim sınıfların elinde bir devlet enstrümanı olduğu için (benzer durumda bir tek İran vardır), hem de Avrupa Devletler Sistemi’nin (ya da İngilizce “Concert of Europe” deyimini için uygunsuz bir terimle Avrupa Uyumu’nun) bir mensubu olan ve kıta çapındaki sermaye devrelerinin bir parçası haline gelmiş olan Osmanlı-Türkiye’dir. Bu, Osmanlı’da, *tamamen bize özgü* bir diyalektik

çelişki doğurur. İslam âleminin diğer bütün unsurları için henüz bir üst birlik olarak dünya Müslümanlarının cemaati olan ümmet ile yeni doğmakta olan milliyetçilik arasında bir çelişki yaşanırken, Osmanlı'da sadece gayri müslim uluslarda değil (o ta 19. yüzyılın başında Sırlarda ve Yunanlarda başlamış ve Balkan Savaşları'na gelindiğinde doruğuna çıkmıştı), Müslüman Türklerde de bir milliyetçilik akımı kolaylıkla, alır başını yürür. Bizde İslamcılık ile Türkçülük ya da milliyetçilik, Yusuf Akçura'nın ünlü *Üç Tarz-ı Siyaset* (1903) risalesinde de görüldüğü gibi (üçüncüsü Osmanlıcılık), Osmanlı-Türk hâkim sınıflarının gündemine birlikte girmiştir. Bu iki akımı bir arada yaşatma ve hatta telif etme düşüncesi de hem düşünsel planda savunulmuş hem de uygulamada defalarca denenmiştir. Üstelik, birazdan göreceğimiz gibi, bu sentez çabası hâkim sınıfların tek bir ideolojik kümesine özgü değildir. Başka bakımlardan birbirinin gözünü oyması beklenebilecek kanatların bu sentez fikri üzerinde anlaştıkları da görülmektedir.

Oysa ümmet ile millet birbirinden çok farklı cemaatlerdir. Ümmet, Allah'ın, Muhammed peygamberin ve Kur'an'ın çevresinde kenetlenmiş, Hac vakti pratik olarak birleşen, dinî inançlara yaslanan bir cemaatken millet (her coğrafyada farklı biçimlerde oluşma süreci yaşasa da) daha ziyade ırka, kavme, dile, tarihe, dünyevi kültürel unsurlara ve birçok durumda ortak ekonomik ağlara ve milleti birleştiren bir devlete bağlı bir ortaklığa dayanır. Dolayısıyla, birinden (ümmet) diğerine (millet) geçiş kaçınılmaz olarak sancılı bir süreç olacaktır. Ama yukarıda da belirttiğimiz gibi bu Osmanlı-Türk hâkim sınıfları için böyle yaşanmamıştır.

Osmanlı emperyalizmini incelerken gördük. Abdülhamid döneminde bu emperyalizmin ideolojik çerçevesi İslam birliği idi. Ana amaç Osmanlı-Türk hâkim sınıfının Araplar ve Sahra altı kara Afrikalılar üzerinde sömürgeci bir hâkimiyet kurmasıydı. Yani İslam bir ideoloji olarak Türk milletinin çıkarlarına hizmete koşulmuş oluyordu. Millet için ümmet güçlendiriliyordu.

Osmanlı emperyalizminin diğer devresi Enver Paşa'nın Alman himayesinde Asya'nın Müslüman ülkelerini fethetme girişimiydi. Burada da açıkça Türk milletinin çıkarları izleniyordu ama bu, İngiliz "gâvuru"na karşı İslamcı bir zeminde yapılıyordu.

Bu iki örnekte ümmet ile milletin arasındaki çelişkinin en azından gizlendiği, ortaya bir sentezin çıktığı görülüyor. Üstelik hem İslamcılığı hem Türkçülüğü aynı anda güden iki lider, Abdülhamid ve Enver birbirlerinin can düşmanıydı. İş devlet ile dinin ilişkisine gelince Enver, Abdülhamid'den bambaşka bir politika izliyor, örneğin tam da İslam adına savaş verirken eğitim ve hukukun şer'i kurallardan bağımsızlaşabilmesi için reformlar yapmaya girişiyordu. Talat Paşa Said Halim Paşa'nın yerine baş vezir olduktan sonra, 1917'de okul sistemi Şeyh ül İslam'ın nüfuzundan ve Evkaf Nezareti'nin (Vakıflar Bakanlığı'nın) uhdesinden alınıyor, Maarif Nezareti'ne (Eğitim Bakanlığı'na) bağlanıyordu. Bu, daha sonra 1924'te getirilecek Tevhid-i Tedrisat'ın (Eğitim Birliği'nin) önkoşullarını hazırlayan çok önemli bir laiklik adımıydı. Ama öte yandan sırf Osmanlı-Türk hâkim sınıflarının çıkarlarını ilerletebilmek için İslam bir ideolojik şal olarak kullanılıyordu.

Bunu ne Şah İran'ı ne Nâsır Mısır'ı ne de başka bir Müslüman ulusun devlet yöneticisi yapabiliirdi. Osmanlı-Türk hâkim sınıfları nasıl yapabiliyordu?

Bu istisnai durumun kaynağı elbette hilafet kurumuydu. Hilafet yaklaşık dört

yüzyıldır Osmanlı sultanlarının elinde idi ve 20. yüzyıl başında da Osmanlı tahtının amaçları açısından büyük bir üstünlük kaynağıydı. Milleti ümmet ile uyumlu hale ancak Osmanlı getirebilirdi. Buradaki diyalektik çelişkinin, tikelin evrensel olanın somut biçimi halini almasının verimi yüksek, gelecek için potansiyeli büyüktü. Mesela, Osmanlı'nın Cihan Harbi'ndeki dürtüsü bütünüyle Osmanlı-Türk hâkim sınıfının yayılmacılığı olduğu halde, Enver Paşa, kendi fütuhat maceraları uğruna, padişah-halifenin (Sultan Reşad) Cihad-ı Ekber ilan etmesini sağlamıştı. Bunun etkisi sınırlı olmuştur kuşkusuz. Ama hilafetin bütün İslam âlemi için güçlü bir nüfuz etkeni olduğu yadsınamaz.

İşte Osmanlı-Türk hâkim sınıfının geleceğe umutla bakmasını sağlayan ikinci faktör de buydu. Hilafet bu sınıfın dünyevi çıkarlarının güçlü bir kaldırıcı olarak iş görecekti. Bu yüzden de hilafet bütün öteki Müslüman ülke halklarından farklı olarak Osmanlı-Türk hâkim sınıfı açısından bir millî çıkar meselesiydi.

Radikal bir burjuva devrimi

Şimdi makas değiştirerek Kemalist harekete geçeceğiz. Geçmeden evvel, önceki iki bölümden çıkarmamız gereken sonucu kısaca tekrar özetleyelim. Bir bütün olarak baş aşağı düşmekte olan İslam âleminde gözlerini yukarıya çevirmiş bir tek Türk hâkim sınıfları vardır. Gerek Abdülhamid'in, gerekse Enver'in "ileri doğru kaçış" girişimleri işe yaramamıştır, devletin Cihan Harbi sonunda düştüğü durum acıklıdır, ama bütün bunlara rağmen gelecek henüz belirlenmiş değildir. En iddialı tarihî şahsiyeti alacak olursak, Enver Paşa Kasım 1918'de memleketten kaçtıktan sadece bir buçuk yıl sonra, 1920 yazında Moskova'da ve daha sonra Bakû'da boy gösterdiğinde, elinde İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adlı bir uluslararası örgüt vardır. Hâlâ, bu sefer Alman Kayzeri'nin değil Sovyet Rusya'nın desteğiyle, İslam âlemini İngiliz tahakkümünden kurtarma hayalleri beslemektedir ya da güçlü olduğu izlenimi vermek için öyle görünmektedir. Kuşkusuz, kimse Enver kadar iddialı değildir ama bir kez Misak-ı Millî sınırları içinde yeni Türkiye ayağa kalktığında ne yapılacağı da henüz belli değildir.

1921 Ağustos-Eylül aylarında Meclis'ten aldığı yetkiyle Başkomutan olarak yönettiği Sakarya muharebesinden zaferle çıkınca artık Anadolu hareketinin tartışılmaz önderi haline gelen Mustafa Kemal'in, daha sonra Büyük Taarruz, İstanbul'un işgalinin sona erdirilmesi ve Lozan merhaleleri geçilip cumhuriyet ilan edildikten itibaren yönelişi "Osmanlı emperyalizmi" yaklaşımının geride bırakıldığını ortaya koymuştur. Mustafa Kemal yönetimindeki yeni devlet, kendisini "Yurtta sulh, cihanda sulh" sloganında ifadesini bulan "bana dokunmayın, o zaman ben de kimseye dokunmam" dış politikasıyla güvence altına aldıktan sonra bütün ağırlığını yepyeni bir devlet kurmaya ve hızla kapitalizmi geliştirmeye vermiştir.

Bu sürecin radikalliğini daha evvel de vurguladık. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ilk büyük yükselişini yaşarken sol liberalizm (o zamanlar sivil toplumculuk olarak da bilinirdi) cumhuriyetin Osmanlı'nın devlet yapısının devamı olduğunu, ortada bir önceki tarihî çağdan kalma bir kalıntı devlet olduğunu iddia ediyor, esas mücadelenin bu "ceberut devlet" in kapitalizmi, demokrasiyi, sivil toplumu

bastırması olduğunu söylüyor ve buradan hareketle solun burjuvazi ile bir ittifak kurması gerektiği sonucuna ulaşıyordu. Dolayısıyla bu yanlış düzeltmek için, cumhuriyetle kurulan devletin kapitalizmin önünde bir engel olmak bir yana onun aktif bir ajanı olduğunu ortaya koymak gerekiyordu. Hem Millî Mücadele'nin bir burjuva devrimi olduğunu hem de bu devrimin Osmanlı'dan radikal bir kopuşla kapitalist üretim tarzının önünü açmış olduğunu göstermek gerekiyordu. Bunu *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* başlığını taşıyan kitabımızın ilk cildinde çok ayrıntılı olarak yaptık.¹⁵ Burada vereceğimiz özetle yetinmek istemeyen okurumuzu o kitaba yönlendirmekle yetiniyoruz.

Mustafa Kemal önderliğindeki cumhuriyet kadrosu, Türkiye'yi kapitalist bir ülke haline getirmek ve kültürel olarak burjuvalaştırmak için ne gerekiyorsa yaptı. Osmanlı ta Tanzimat'a kadar geri giden bir 80 yıllık süreç içinde Batı'nın kapitalist ülkelerinden çok şey almıştı. Ekonomi dünya çapında sermaye birikimi devrelerinin parçası haline gelmişti. Bir ticaret ve tarım burjuvazisi adım adım gelişmiş, hatta bunun bir Müslüman bileşeni bile oluşmuştu. Batılı yaşam tarzı İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut gibi kentler başta olmak üzere Müslüman bir toplumdaki beklenmeyecek kadar yaygınlaşmıştı. Ama hiçbir şeyin kalıcı olacağına dair bir kesin güvence elde edilemiyordu. 1876'da nihayet ülkenin yönetiminde de meşrutiyet dönemi açılıyordu. Yani padişahın iradesine şartlar getiriliyor, belirli yetkiler yeni kurulan meclise veriliyordu. Bu meclisin kurulur kurulmaz İkinci Abdülhamid tarafından "93 Harbi" diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı bahane edilerek kapatılması ve 30 yıl boyunca kapalı kalması, Osmanlı'nın kapitalizme doğru mehter yürüyüşünün bir simgesi gibiydi. Haklar veriliyor, sonra uygulanmıyor, sonra mecburen başka bir belgeyle yeniden ilan ediliyordu.

Cumhuriyet, daha ilk günden muazzam bir radikallikle yeni devletin politikalarının geri dönülmez olduğunu herkese hissettirecekti. 1924 Mart ayında devlet ve din işlerinin ayrılması bakımından büyük bir adım atılıyordu. Saltanat Kasım 1922'de ilga edilmiş, cumhuriyet de bunun mantıksal sonucu olarak Ekim 1923'te kurulmuştu. Ama 3 Mart 1924'te Hilafet de ilga edilecekti. Osmanlı sultanlarının dört yüzyıllık halifelik ayrıcalığı ortadan kalkıyordu. Buna paralel olarak eğitim birliği sağlanıyor, din eğitimi de eğitim işlerine bakan Maarif Vekâleti'ne bağlanıyordu. Ayrıca Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı da ilga ediliyor, dini vakıfların bakanlar kurulu düzeyinde temsiline son veriliyor, bunlar da bir genel müdürlüğe bağlanıyordu. Bundan sonrası çorap söküğü gibi gelecekti.

1918-1923 arası yaşanan ve cumhuriyetin kuruluşu ile sonuçlanan politik devrimi izleyen sosyal devrim en köklü işlerini şu alanlarda yapmıştır:

- Hukuk alanı kapitalist bir toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde hallaç pamuğu gibi atılmıştır. 1926'nın Medeni Kanunu'nu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu ve ekonomik hayatın piyasa ve sermaye temelinde düzenlenmesi için gerekli bir dizi başka mevzuat izlemiştir. Bilindiği gibi, buna Türk Ceza Kanunu'nu ve idarî hukuk alanında getirilen yenilikleri de katarsak, bu kanunların büyük bölümü İsviçre, İtalya ve Fransa kanunlarının çok kısmi bir adaptasyonla çevirisi yoluyla

¹⁵ *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, cilt 1: 1908-1980, 5. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2022, s. 70-145.

oluşturulmuştur. İşin bu yanına birazdan başka bir bağlamda değineceğiz. Ama bu metodun kullanılmış olması hiçbir şekilde hukuk sistemindeki bu değişikliğin kapitalizmin gelişmesinin yolunu döşeyen çok radikal bir atılım olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bu ülke Mecelle olarak anılan bir hukuki geçiş rejimi döneminde bile kısmen şeriat yasalarından türeyen bir yapıya sahipken hızla ve ardı ardına, özel mülkiyeti güvenceye bağlayan, miras ve aile hukukunu da buna uygun biçimde düzenleyen, metaların dolaşım alanını ve kapitalist dolaşımın hukuki temeli olan sözleşme hukukunu (Borçlar Kanunu) sağlamlaştıran yasalarla kapitalizme yelken açmış olmaktadır. Bu gelişmeyi “üstyapı kurumları” olarak küçümsemek, mesela neden Fransız devriminin de en önemli atılımlarından birinin “Napolyon kodifikasyonu” olarak anılan yasalar sistemi olduğunu açıklama olanağından da yoksun kalmak demektir.

- Laiklik yönünde atılan adımlar Türkiye’de burjuva sosyal devriminin ikinci çok radikal bir boyutudur. Yukarıda tek bir günde (3 Mart 1924) yapıldığını aktardığımız sarsıcı değişiklikleri çok iyi kavramak gerekir. Hilafetin kaldırılması dünya-tarihsel önemde bir olaydır ve aşağıda bunun üzerinde daha ayrıntılı olarak duracağız. Eğitimin birleştirilmesi, dinî eğitimin de eğitim bakanlığı aracılığıyla devletin denetimine tâbi kılınması ve bunlara kısa süre sonra eşlik eden medreselerin kapatılması dinin toplum üzerindeki hâkimiyetinin en önemli boyutlarından biri olan eğitim alanını devletin üstlenmesi anlamına gelmiştir. Üçüncü büyük değişiklik olarak dinî vakıfların önem derecesini düşüren ve bunları devletin bir genel müdürlüğünün kontrolüne veren değişiklik de aslında çoğu burjuva devriminde tekrar tekrar yaşanmış olan, dinî kurumların ekonomik gücünün kontrol altına alınması sorununun Türkiye’deki ifadesidir. Bilindiği gibi, 1925’te sufi kuruluşların faaliyetine ket vuran tekke ve zaviyelerin kapatılması yönünde bir kanun çıkmıştır. Bunu 1928’de devlet dini olarak İslam’ın anayasadan çıkarılması, 1933’te ezanın Türkçe okunması kuralının benimsenmesi ve nihayet 1936’da laiklik ilkesinin anayasaya yazılması izlemiştir. Bunların her birinin politik olarak ne ölçüde doğru olduğu teker teker tartışılabilir. Ama bu topraklarda burjuva sosyal devriminin radikal bir laiklik atağı yapmış olduğu önermesi sorgulanamaz.
- Kadınların eşitliği açısından devrim o döneme göre çok ileri bir kültürel-ideolojik iklim yaratmış, tesettürü bir zorunluluk haline getiren kültürel-ideolojik atmosfere son vermiş, eğitimde kadınların önünü açmış, bu sayede birçok çalışma alanında kadınların mevcudiyetini hızla arttırmış ve elbette en önemlisi Batı ülkelerinin birçoğundan daha erken bir aşamada, 1934’te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımıştır. Türkiye zamanla meslek sahibi kadınların kendi mesleklerinde ağırlığı bakımından kimi alanlarda dünya çapında öne çıkan bir profile sahip hale gelecektir.
- Kemalist yönetim, bazılarının sandığı gibi, sadece üstyapıda değişikliklere gitmemiş, ekonomik alanı da ciddi biçimde yeniden düzenlemiştir. Yeni devlet Lozan’da kapitülasyonların kaldırılması konusunda ciddi bir mücadele vermenin dışında, daha önce bir yabancı bankanın (Banque Ottomane-Osmanlı Bankası) kısmi olarak üstlenmiş olduğu merkez bankası görevlerini üstlenmek üzere bir kamu bankası kurarak ve böylece para piyasasını düzenleyerek, daha 1920’li yıllarda bankacılık alanında örnek bir kuruluş olması için İş Bankası’nı kurarak ve onun bir finans kapital birimi işlevini üstlenip sanayi alanına yatırım yapmasını öngörerek, köylü üzerindeki aşar vergisini kaldırarak ekonomide modern çağın gereklerine uygun bir yapıyı oluşturmaya çalışmıştır.
- Ama ekonomideki atılım 1920’li yılların bu tedbirleriyle sınırlı değildir. Belki çok daha önemli olan, sosyal devrim sürecinin 1930’lu yılların buhran (depresyon) koşullarında dünya pazarının parçalanmasının yarattığı ortamda Türkiye’de sanayi kapitalizmi kurmaya devlet eliyle girişmesidir. Cumhuriyet öncesinde işçi sınıfının safları daha ziyade ulaştırma sektörünün, madenlerin, askerî fabrikaların ve bir miktar tütün, gıda ve tekstil işletmesinin ötesine geçmiyordu. 1930’lu yıllarda tekstil, ayakkabı, gıda, şişe cam, çimento, kâğıt, madeni ürünler, hatta demir-çelik alanında

devlet eliyle Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağılmış olan koskoca bir sanayi sektörü kurulmuştur. Artık özgül olarak kapitalist üretim tarzı, yani makineli büyük ölçekli üretim Anadolu topraklarında boy vermeye başlamıştır. Bu atılımda Millî Mücadele'nin büyük müttefiki Sovyetler'in çok ciddi bir katkısı olmuş, finansman konusundaki destek dışında Sovyet merkezî planlama sisteminin deneyimi de bizdeki devlet kapitalizmi deneyimine epey yol göstermiştir.

- Nihayet ulaştırma ağlarının genişletilmesi bakımından da, sonraları uyduruk birtakım eleştirilerde söylenenlerden farklı olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllar hızlı bir faaliyete tanık olmuş, demiryolu ağı iki katına, karayolu ağı ise 2,5 katına yükseltilmiştir. Ulaştırma ağının zayıf olduğu yerde en gelişkin ticaret hukukunun bile malların dolaşımına faydasının dokunamayacağı açıktır. Bu şebekelerin geliştirilmesi ulusal bir pazarın oluşması açısından olumlu etkiler yapmıştır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Türkiye'de sosyal devrim süreci çok kapsamlı ve radikal önlemler içermektedir. 1950'li yıllardan sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde en hızlı ekonomik gelişmeyi, sanayileşmeyi, finans sermayesinin gelişmesini başka bir ülkenin değil Türkiye'nin yaşaması tesadüfen değil, burjuva devriminin bu topraklarda bu önkoşulları yaratmasıyla olmuştur.

Kindarlığın doğuşu

İşte kindarlık bu çelişkinin ürünüdür. Osmanlı-Türk hâkim sınıfının bir bölümü gelecek hakkında İslam'a ve İslamcılığa dayanan bir geniş nüfuz alanı, yayılmacılık, başka uluslar üzerinde hâkimiyet beklentisi içindeyken Kemalist yönetimin bunun koşullarını ortadan kaldıran laiklik atağı, İslamcı hâkim sınıf fraksiyonunda bir büyük öfke ve kin yaratmıştır. Bu ekol için İslamcılık Türkiye'de sadece İslamcılık değildir. Türk milliyetçiliğidir.

Osmanlı geleneğine öykünen ve onun şanını hâkim sınıf çıkarları için sürdürmek isteyen koskoca bir sınıf fraksiyonu var karşımızda. Bu öykünme, 400 küsur yıl önce İslam dünyasında Türk'ün üstünlüğünü tescil eden hilafet zemininde devasa İslam âleminde her türlü ekonomik yarar elde etmeye dönük bir yayılmacılığın ideolojik kılıfı. Laik burjuvazi nasıl Türkiye kapitalizminin bekasını, geleceğini, kârlılığını bütünüyle emperyalist Batı'ya bağlamış olduğu bir yüz yıllık tarihten geliyorsa İslamcı kanat da aynı şekilde o yüz yıl önceki umutları, bir tür emperyalizmi yeniden canlandırarak dünyanın yeniden bölüşümünde kendine daha büyük pay istiyor.

Üstelik *o projenin zamanı esas bugün gelmiş durumda*. Kapitalizm bu yüz yıllık dönemde çok daha fazla uluslararasılaştı, sermaye, meta, para, işgücü ülkeler arasında akış hızını kat kat arttırdı, dünya ekonomisinde ortak pazar, ekonomik bölge, işbirliği ve bütünleşme hareketleri yüz yıl öncesine göre çok daha ileri bir seviyede. Yüz yıl önce İslam âlemi kapitalizmin kuruluşuna daha yeni yeni geçerken, hatta birçok ülkede bu İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklemek zorunda kalmışken, millet, bütün coğrafyalarda bir iç pazarın oluşması ve "bebek sanayi"nin korunması bakımından önem taşıyordu. Türkiye hâkim sınıfının o dönemde kendi sınıf çıkarını millet biçimi altında geliştirmeye çalışırken ümmet içindeki faaliyetlerinde zorluklarla karşılaşacağı kesindi. Ama *bugün ümmet ölçeğinde pazar yaratmanın*

günü gelmiştir. Dünyanın birçok kıtasında 100 milyonlarca nüfusu bir ekonomik çatı altında örgütlemeye çalışan birçok girişim var: Avrupa’da AB, Latin Amerika’da Mercosur, güneydoğu Asya’da ASEAN, bunların şimdilik en ileri gitmiş örnekleri. Neden bir İslam Ekonomik Birliği ya da İslam Ortak Pazarı olmasın?

İşte kinin sınıf çıkarları ile ilgili yanı budur. Laikliğe karşı ağır bir tepki bu kinin merkezinde yatar. Ama kilit nokta, daha önce de belirttiğimiz gibi, hilafetin kaldırılmasıdır. Çünkü buradan geri dönüş çok zordur, neredeyse imkânsızdır. Buna rağmen Türk burjuvazisinin İslamcı kanadının bugün bile hilafet düşleri görmekte olduğunu sanıyoruz. Erdoğan’ın 2011 Arap devrimi ertesinde İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) örgütünün uluslararası şebekesinde kazandığı mevziler bu umudu besleyebilecek bir somut faktördü. Ancak 2013’ten itibaren İhvan ulusal seksiyonlarının güçlü olduğu her ülkede yediği darbeler, şimdilik bu düşü, yani Türkiye’ye ait bir hilafet makamı rüyasını çok geri plana itmiştir.

Böylece, açıklamaya çalıştığımız meselenin ilk yarısının cevabını bulmuş durumdayız. AKP’nin ve Erdoğan’ın temsil ettiği politika Türkiye tarihinde 21. yüzyılda güçlü bir akım olarak ortaya çıktıysa, bunun nedeni, cumhuriyetin kuruluş sürecinde radikal bir burjuva devrimi sürecinin yaşanması ve Kemalist dönüşüm programının özellikle laiklikle ilgili boyutlarının ve en başta hilafetin ilgasının Türklüğün İslam âlemindeki üstünlüğü temelinde bir yayılma projesine sahip hâkim sınıf kanadında büyük bir tepki yaratmış olmasıdır. Burjuvazinin bu kanadının 1990’lı yıllarda güçlenmesinin ve Erbakan’ın yerini Erdoğan’ın, eski hareketin yerini AKP’nin almasının nedenlerini başka yazılarımızda açıkladığımız için bu somut nedenlere ayrıntısıyla girmiyoruz.¹⁶

Ama tarihsel önkoşullardan birini yukarıda özel olarak anmış bulunuyoruz: Kapitalizmin uluslararasılaşması ve bütün ekonomik faaliyetlerde ölçek büyümesi, ümmete bir ekonomik kategori olarak 21. yüzyılın başında daha güncelleşmiş bir anlam kazandırmış olduğu için, burjuvazinin İslamcı kanadının projesi 21. yüzyılın başında 20. yüzyılın başlarında olduğundan da daha cazip bir görünüm kazanmıştır. Yani Türkiye Türklüğünün ümmet ile milleti birleştirerek çıkarlarını uluslararası alanda derinleştirmesi esas güncelliğini şimdi kazanmıştır. Dünya kapitalizmindeki gelişmelere dayanan bu tarihsel koşula Türkiye sermayesinin kendi gelişme sürecinde iki başka önkoşul eşlik etmektedir. Bunlardan biri 1980’li yıllardan itibaren Türkiye sermayesinin iç pazara dönük bir gelişme tarzını geride bırakarak dünya pazarına yönelik aktif bir yayılmayı gündemine almış olmasıdır. Diğer önkoşul ise şöyle anlatılabilir: Önce Batıcı-laik sermaye kanadının (TÜSİAD sermayesinin) öncülüğünde başlayan bu dışa dönüş, 1980’li yıllarda hâlâ “Anadolu sermayesi” karakteri taşıyan İslamcı sermaye kanadının 1990’lı yıllarda atak yapmasından (“Anadolu kaplanları”) sonra kendisinin bir finans kapital karakteri kazanmasıyla bu kanadın kendisi için somut bir çıkar konusu haline gelmiştir. Bugün İslamcı sermaye kanadının birçok grubu geleceğini Ortadoğu’da, Kuzey Afrika’da, Sahra altı Afrika’nın Sahil bölgesinde, hatta Kafkaslar ve Orta Asya’da kurabilecek fırsatlara kavuşma yolundadır. Yani İslam’ın bir güç olduğu ülkelere yayılmak, hem genel olarak bütün Türkiye sermayesi için hem de özel olarak

16 “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”, a.g.m.

İslamcı sermaye grupları için somut bir çıkar konusu haline gelmiştir.

Şimdi sıra sorunun ikinci yarısına cevap vermeye geldi. Bir hâkim sınıf projesi olarak İslamcı strateji anlaşılmalı olsa bile, bu proje halktan, emekçilerden, yoksullardan neden bu kadar büyük destek alabilmiştir? O halde bu sorunun yanıtını aramaya girişelim.

2. Kitlesiz devrimden “devrimler”in reddine

Kemalist rejimin, laiklik alanındakiler başta olmak üzere radikal dönüşüm çabalarının kent toplumunda ne ölçüde tuttuğu sorusuna ilişkin olarak herhangi bir araştırmaya yaslanmaksızın “büyük ölçüde” diye cevap verilebilir. Radikal tedbirlerin uygulandığı 1930’lu ve 1940’lı yıllarda kentlere büyük bir göç yoktur. Kamu iktisadî teşebbüslerinin inisiyatifiyle kurulan sanayi, büyük ölçüde taşra illerine yerleşmektedir. Büyük kentlerin nüfusu doğal artışın dışında nispeten statik bir büyüme göstermektedir. Yani kentlerde köylü etkisi sınırlıdır.¹⁷ Bu yüzden işçi emekçi olarak çalışan kitleler dâhil kent nüfusu yaşanan değişime makul bir ölçüde olumlu tepki vermiştir. Elbette politik devrimin bir dizi yabancı işgalciyi yenilgiye uğratan bir muzaffer savaşı izlemiş olması ve ardından son yüzyılı bir ölçüde durgun geçirmiş bir toplumda toplumsal-kültürel hatta ekonomik yapı ve ilişkilerin hızla, devrimci tarzda dönüştürülmeye başlanması kentin aydınlarında, gençliğinde, burjuva sınıfında, memur katmanlarında, orduda, özellikle bazı alanlarda kazandıkları mevziler dolayısıyla kadınlarda bir heyecan, bir yürek çarpıntısı bile yaratmış olmalıdır. Kemalist rejimin bu yeninin doğuşunda aktif insanlarda, yani kent nüfusunda bir şevk ve iyimserlik, insanlığın iyiye gidebileceğine ilişkin bir inanç doğurduğu, bunun düşünce hayatına da yansdığı çok çeşitli belirtilerden sezilebilmektedir. Bu döneme ait hatıratın gazete sütunlarında yazılanlara, edebiyat ve tiyatrodaki eserlerden spor faaliyetlerine birçok değişik alandan toplanabilecek olan verilerin bize gelecekte bu konuda kentlerde var olan “devrim atmosferi” konusunda daha fazla fikir verebileceği kanısındayız. Genç araştırmacıların bu alanlardaki araştırmaları, bir ya da iki kuşağın ulusa, devlete, insanlığa, geleceğe güvenle bakan ve değiştirmeye hazır insanlardan oluştuğunu gösterecektir sanıyoruz.

Elbette, yine kentlerde, özellikle hilafetin ilgası, ezanın Türkçe okunması zorunluluğu ve tekke ve zaviyelerin kapatılması ile oluşan bir memnuniyetsizler kitlesi oluşmuş bulunmaktadır. Bunların nicel olarak ne ağırlıkta olduğunu kestirmek zordur. Buna karşılık, bu nüfus grubunun sufi tarikatlarda **örgütlü** bir topluluk olması sosyal devrime direncin salt bir yüzde sorunu olmadığını hatırlatmalıdır. Bu olgu, gelecekte koşullar uygun hale geldiğinde direncin, dağınık bir tepkiye nazaran çok daha güçlü yükseleceğini düşündürmelidir.

Öte yandan, Türkiye 1920’li ve 1930’lu yıllarda bir köylü toplumdur. Nüfusun

¹⁷ Hiç yoktur demiyoruz. İşçileşme, şehre göç, geçici mevsimlik işlerde çalışma, bütün bunlar da elbette bu tartıştığımız konularda etkiler yapacaktır. Ancak konuyu incelememiş biri olarak şunu söyleyelim: 1950’li yıllardan itibaren yaşanan patlamalı göç hareketleri ile karşılaştırıldığında, bu dönemin kır-kent metabolik ilişkisi görece olarak mutlaka cılız kalacaktır.

kabaca beşte dördü dönemin başında köylerde yaşıyordu, dönemin sonunda da bu oran pek az değişmiştir. Dolayısıyla, halk sınıflarının, emekçilerin, yoksulların büyük devrimci değişim karşısında nasıl bir tutum takındığını anlamak istersek esas olarak köylere bakmamız gerekir.

Modern tarihte, özellikle 20. yüzyılda yaşanan devrim deneyimlerinde köylülerin büyük bir devrimci rol oynadığı durumlar hiç kuşkusuz çoktur. Her şeyden önce Büyük Fransız devriminde Paris'in ve bazı başka kentlerin "baldırı çıplaklar"ı sokaklara döken devrimi, kimi bölgelerde, tarih boyunca yaşanmış ve *jacquerie* olarak anılan köylü isyanlarıyla birleşmiş, bu isyanlar aristokrasinin ve kilisenin büyük kâbusu haline gelmiştir. Rus devriminde ise köylülük işçi sınıfının büyük müttefiki olarak çok güçlü bir rol oynamıştır. 1910-1920 arasında Meksika'yı sarsan büyük devrim esas olarak bir köylü devrimidir: Ülkenin kuzeyinde (Pancho Villa) ve güneyinde (Emiliano Zapata) ortaya çıkan muazzam köylü hareketleri devrimi radikalleştiren esas faktör olmuştur. Asya devrimlerinde, Çin, Vietnam ve Kore'de yoksul köylülüğün devrimin esas dayanağı olduğu söylenebilir. Küba'da ve birçok Latin Amerika ülkesinde, sonunda zafere ulaşsın ulaşmasın, gerilla ordularının en önemli dayanağı yoksul ve topraksız köylülerdir (burada aynı zamanda bir ulusal sorun ile sınıf sorunu örtüşür: Amerika yerlilerinin yüzyıllardır yaşadığı ezilmeye karşı bir başkaldırıdır bu savaşların önemli bir bölümü).

Ama Türkiye'nin burjuva devriminde gelişme farklı olmuştur. Başka yerde ayrıntılı olarak anlattık. Türkiye'de köylülük 1918-1919'dan itibaren Millî Mücadele'de büyük rol oynamaya aday olmuştur. 1920'de İstanbul'un İngiliz taraftarı hükümetlerinin kışkırttığı gerici çetelere karşı verilen iç savaşta köylülerden oluşan Kuvayı Milliye birlikleri, dinî kisveye bürünen karşı devrimci güçleri neredeyse tek başlarına yenilgiye uğratmışlardır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılabilirdi bu, Kuvayı Milliye sayesinde. Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Pehlivan Ağa, Ahmed Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail benzeri adlara sahip komutanlardır ve onların köylülerden oluşan birlikleridir iç savaşı kazanan. Karşıdaki çeteler Padişah-Halife adına savaştığı iddiasındadır. Köylülük yarı bilinçli de olsa eski rejime karşı savaşmaktadır. Bütün bunların üzerine yükselen de Çerkes Ethem adındaki (o dönemdeki kullanımda astsubay demek olan) "küçük subay"dır.

Ama Mustafa Kemal ve paşaların temsil ettiği burjuva devrimi kanadı, bu köylü ordusundan korkmuştur. Hem komünistlerin hem Sovyet Rusya'nın Ethem'le ittifaka girmeleri Mustafa Kemal'i harekete geçirir. Ona karşı bir sürü tedbir alır ve sonunda paşalar köylülüğü yenilgiye uğratır.¹⁸

Çerkes Ethem'in daha sonra benimsediği güzergâh bu olayın resmî tarihe bambaşka biçimde geçmesine yol açmıştır. Mesele Ethem'in ihaneti değildir. O arkadan gelecektir. Meseleyi en iyi özetleyen, bir dürüst anında Mustafa Kemal'den başkası değildir. 1920 sonunda, tam düzenli ordu Çerkes Ethem'in güçleriyle çatışmaya girmek üzereyken Mustafa Kemal Sovyet temsilcisine durumu şöyle

18 Millî Mücadele içindeki bu keskin sınıf mücadelesini şu kitabımızda ayrıntılı olarak hikâye etmiş bulunuyoruz: *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele*, a.g.y., özellikle Bölüm 8-Bölüm 12, s. 177-240.

izah ediyor:

Son günlerde gerilla çetelerinin¹⁹ kalıntılarını yok etmekle meşgulüz. Bu çeteler, Yunan saldırısını durdurmamıza yardımcı olabilecek her türlü gücü sevinçle karşılayacağımız bir dönemde ve bizim isteğimiz dışında teşekkül etmişlerdi. Ben Anadolu’da faaliyete başladığım sırada birçok subay orduyu bırakarak çete birlikleri kuruyordu. Bu dönemde düzenli ordu da gizliden gizliye çetelere yardım ediyordu. Antep ve Adana cephelerinde de çeteler var, yerli halkla beraber Fransızlara karşı savaşıyorlar. Bunlar düzenli orduya benzer teşekküllerdir ve günbegün daha disiplinli olmaktadır. Batı cephesinde dört çete var ki, bunların elebaşları başıbozuk çapulculardır. Bunlardan birisi olan Ethem bir ağa çocuğunu kaçıırarak, kendisinden 50 bin lira fidye talep etmişti. Diğerleri de ondan iyi değiller. (...) Düzenli ordumuz güçlenerek artık çeteler olmadan hareket edebileceğimiz düzeye geldiğinde, biz hemen bütün çetelerin sınırlandırılması ve yok edilmesi yönünde çalışmalara başladık. Öncelikle cephe boyu hattının yönetimini bizim askerî yönetim kendi eline aldı ve böylelikle halkın yağmalanması engellendi. Daha sonra ise mevcut çetelerin daha fazla büyümemesi için önlemler alındı. Zaman içinde bütün küçük çeteler dağıldı. Bunların zengin olmuş üyeleri evlerine döndü, bir şey kazanamamış olanlar ise eşkıyalık yapmak için dağlara çıktılar. Çeteler konusu tarafımızca onların dağıtılması anlamında halledilmiştir.²⁰

Burada iki ifadeye dikkat etmek yeterlidir: İlki, Ethem’in bir “ağa çocuğunu” kaçıırarak 50 bin lira fidye talep etmesi, öteki ise çetelerin faaliyetine son verilmesiyle birlikte “halkın yağmalanmasının engellendiği” ibaresi. “Ağa” ve “halk” bir solukta aynı şeymiş gibi kullanılıyor. Her şey açık değil mi? Ankara’ya adım adım hâkim olan kadro, burjuva devriminin önderleri, köylü ordularını devrimin dışına atmıştır, Osmanlı’nın deyimini kullanacak olursak “tepelemiştir”. Köylülüğün güçleri ya evlerine ya eşkıyalık yapmak için dağa.

Buna bu konuşmadan bir ay sonra Türkiye Komünist Fırkası önderlerinin Trabzon’da burjuvazinin öteki önderliğinin, yani Enver Paşa liderliğindeki İttihatçıların komplosu ile katledilmesi eklenince Türkiye’nin ikinci burjuva devrimi, işçisi köylüsü olmayan (daha doğrusu mücadeleye sadece asılma korkusuyla asker olarak katılan) bir devrim olarak gerçekleşmiştir. Biz buna *kitlesiz devrim* diyoruz.

Köylülük kendisini Trablusgarp savaşından başlayarak (1911) Balkan savaşları (1912-1913) ve Cihan Harbi’nde yedi yıl aralıksız cepheye süren Osmanlı’nın ordusundan zaten nefret ediyordu. Bunu da ordudan çok yüksek oranlarda firar ederek dağa çıkma yoluyla gösteriyordu.²¹ Şimdi o Osmanlı’nın karşısında Ege’de, Antalya’da, Adana’da, Maraş ve Antep’te toprağından, köyünden, vatanından olacağı korkusuyla, tam bir yurt savunması içinde Osmanlı devletine rağmen işgalcilere karşı savaşa girmişken, Osmanlı ordusunun devamı olarak ortaya

19 “Gerilla çeteleri” elbette Sovyet terminolojisidir. Mustafa Kemal muhtemelen gayri nizami birliklerden ya da hatta “çapulcu güçler”den söz etmiştir. Ama konu zaten bellidir: Ethem’in, Demirci Mehmet Efe’nin, Yörük Ali Efe’nin vb. birlikleri hakkında konuşulmaktadır.

20 Mehmet Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri. Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 282-283.

21 Osmanlı ordusunda bu sorunun ne kadar ağır boyutlara ulaştığını, Cihan Harbi’ne katılan diğer ülkelerin firar oranıyla karşılaştırmalı olarak *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele*, a.g.y., s. 178-185 arasında ele almış bulunuyoruz.

çıkan Ankara hükümetinin düzenli ordusu kendisine saldırınca ona karşı da dağa çıkmayı seçtiğini Mustafa Kemal kendisi söylüyor. Bu ne demektir? Artık 1918-1921 parantezinden sonra köylünün dar bakış açısından Osmanlı (yani İstanbul) ile Ankara'nın arasında bir fark yoktur. Köylülük yenilmiş, küçük evrenine geri dönmüştür. Devrim deneyiminden yenilgi ile çıkan bir sınıfın üst sınıflara özgü bir devrimin radikal önlemlerini kucaklaması beklenemez.

Kırlarda devrimin kucaklanması ancak köylüyü ezen sınıfların karşısında devrimci bir politika sayesinde olur. Oysa yukarıda gördük ki, tam tersine Kemalist devrim "ağa"nın çıkarlarına dokunulmasını engellemek için koskoca bir köylü kitlesinin Yunan işgaline karşı savaştaki katkısını elinin tersiyle itmiştir. Paşalar, bir yandan işgale karşı savaşı ve devrimi Sovyet Rusya'nın yardımıyla yürütmektedir, ama bir yandan da sovyetlerin yurdunda bütün mülk sahibi sınıflara uygulanan mülksüzleştirme politikasından ölümüne korkmaktadır. Kemalizm Türkiye kırının pleb güçlerinin *politik devrime* katılmasını engellemiştir. Bu yüzden köylülük de *sosyal devrime* sırtını çevirmiştir.

1920'li ve 1930'lu yıllarda Anadolu kırını Kemalist rejimin devrimci atılımlarına sahip çıkmak bir yana, onun yer yer karşısında durduysa bunun ilk nedeni budur.

Burjuva devrimi karşısında Kürt halkı

Devrimin coğrafyası aynı zamanda çok hassas bir bölgeyi ve orada binlerce yıldır yaşamakta olan bir halkı da kapsıyordu. Anadolu'nun Müslüman halkları Misak-ı Millî'yi silahlanarak birlikte savunmuştu ama bunların bir bölümü bir toplumun tarihi açısından bakıldığında daha yeni gelmiş misafirler gibiydi (Boşnaklar, Çerkesler vb.). Buna rağmen Çerkeslerin Rauf Bey'den Çerkes Ethem ve ağabeylerine kadar Millî Mücadele'de ön planda olduğunu görüyoruz. Ama Kürtlerin Anadolu coğrafyasının doğusu ve güneydoğusu ile Orta Anadolu'da geçmişte yerleştikleri bazı yörelerde (Konya, Haymana vb.) varlığı çok daha köklü idi. Zaten Anadolu'da İstanbul'un emperyalizm işbirlikçisi hükümetine karşı 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi ile doruğuna erişen ikili iktidarın ertesi yıl hazırlayıp kabul ettiği 1921 anayasasının modern Türkiye tarihinin en ademi merkezîyetçi anayasası olmasının ardında büyük ölçüde Kürt halkını, Sevr'in Kürtlere vaatlerinin cazibesine kapılmadan, Millî Mücadele'ye çekme çabası rol oynamıştı.

Burada da Batı Anadolu'da köylülüğe karşı uygulanandan farklı bir zamanlama ile de olsa benzer bir politika Kürt halkının devrimin karşısına geçmesine yol açmıştır. İlk faktör şudur: Mustafa Kemal ve paşaların Kürdistan'ın emekçi halkını, köylüsünü, aşiretlerin tabanını devrimci tarzda harekete geçirmekten kaçınarak doğrudan doğruya aşiret reisleri, ağalar, şihlar ve meleler ile ilişki kurması, halkın devrimleştirilmesi yerine yüzlerce yıllık aşiret toplumu ve feodal denebilecek ilişkilerin karanlığında yaşamasını tercih ettiğini göstermektedir. Devrimlerde halkı da devrimleştirmek için mücadele etmeyen önderlikler bunun ceremesini daha sonra o sınıfların devrime kayıtsız kalması veya onun karşısına geçmeleri ile çekerler. Kürdün aşiret reisinden ve ağasından başkasını muhatap kabul etmeyen

devrimci, emekçi halkı onlara hediye etmiş demektir.

İkincisi, 1921 Anayasası ile temellendirilen haklar, 1923'te Lozan müzakerelerinde yok sayılmış, 1924 Anayasası ise 1921'in ademi merkeziyetçiliğine sırt çevirerek sert bir üniter yapıyı yerleştirmiştir. Kürt halkı 1925'ten itibaren isyan etmiş ve ağır bir baskı altında kalmış, üst üste gelen isyanlarda kullanılan tenkil yöntemleriyle ezilmiş, bu, en sonunda, Dersim operasyonunda doruğuna yükselen bir kırım halini almıştır. Bu yazıda Kürt isyanlarının her birinin hangi nedensellik zinciri içinde ortaya çıktığı, sınıf karakteri, emperyalizmle gerçek ya da muhayyel ilişkisi konumuzun dışında kalıyor. Ama bu tür isyanlara karşı devletin en sert tedbirlerle yalnızca cezalandırma amaçlı davranması ve Kürtlere karşı politikasını askerî operasyonlar dışında da ırkçı temellerde biçimlendirmesi, Kemalist rejim açısından genel olarak Anadolu köylülüğünün yanı sıra Kürt halkının da bütünüyle yitirilmesi anlamını taşıyacaktır.

Kimileri Kürt toplumunun feodal ilişkileri, aşiretlerin emekçileri cendereye alan yapısı, dinin halkın zihnini tutsak eden ağırlığı göz önüne alındığında bir aydınlanma ve laiklik atılımının buradan zaten destek alamayacağını söyleyecektir. Bu doğru olsaydı Kürt toplumu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, henüz o feodal yapılar bugünkü ölçüde çözülmemişken, 1960'lı yıllardan itibaren adım adım politikleştirdiğinde hep sola, hep ileriye bakmazdı. Bugün Kürtlerin bütün yaşananlardan sonra keskin bir anti-Kemalizm eğilimi içinde olmalarına rağmen Türkiye'nin, köktendinci karanlığa karşı laikliğin en önemli güçlerinden biri olmalarını nasıl açıklayacağız? Devrimcileşmemiş eski topluma bakarak uyanmakta olan yeni toplum hakkında yalınkat yargılarda bulunmak tam da devrimlerin sihirli dönüştürücü gücünü anlayamayanların düşüncesinin sınırlarını gösterir.

Devrim nerede radikaldi?

Bu yazının ilk bölümünde Türkiye'de burjuva devrimi yaşanmadığına, cumhuriyetin dikkatli incelendiğinde Osmanlı'nın devamı olduğuna dair, büyük ölçüde sol liberal kökten gelen teorilerin söylediğinin tersine devrimin çok radikal olduğunu vurguladık, burjuva hukukunun, laikliğin, sanayi kapitalizminin vb. son derecede atak politikalarla toplumun anatomisini ve fizyonomisini değiştirdiğini ortaya koymaya çalıştık. Şimdi ise genel olarak Anadolu kırının, özel nedenlerle Kürt toplumsal yapısının ve halk kitlelerinin, bu devrimi benimsemek bir yana genel köylülük ölçeğinde bakıldığında mesafeli durduğunu, hatta Kürt halkı söz konusu olduğunda devrimin isyanlarla karşılandığını vurgulamış oluyoruz.

Demek ki, aslında ortaya çıkan tabloyu bir *eşitsiz gelişme* vak'ası olarak özetleyebiliriz: kentlerde devrim, kırlarda pasif ya da aktif yöntemlerle kesin bir red.²² Bizim, elimizdeki mevcut veriler ve erişebildiğimiz araştırmalar çerçevesi

22 Elbette kırlarda bir örnek, türdeş bir tablo beklemek doğru değildir. Anadolu'nun batısı, daha özel olarak batısının kıyı bölgeleri ile İç ve Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgesi arasında bu konuda hatırı sayılır farklar olduğu gerçeğini unutmamalıyız. Türkiye'de burjuva devriminin en azından sosyo-kültürel boyutlarının coğrafi bölgeler arasında farklı etkiler bırakması meselesine ileride bir çalışmamızda daha derinlemesine girmeye kararlıyız. Bunun ön hazırlıklarını yapıyoruz. Bu nokta-

içinde *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*’nin 1. cildinde (ilk basımı 1992) ulaştığımız sonuç buydu. Bir süredir, Erdoğan ve AKP’nin halk üzerindeki nüfuzunun açıklanmasında bu tablonun belirleyici bir rol oynamış olduğu sonucuna varmanın doğru bir akıl yürütme olacağını düşünüyorduk. Burjuvazinin klasik Batıcı-laik kanadının da bütün politikasıyla hâlâ yangına körükle gittiği kanısındaydık. Ama bu son noktayı açmak için henüz erken.

Son yıllarda (2018) yayınlanmış önemli bir çalışma yakın zamanda elimize geçmiş bulunuyor.²³ Yazar Mustafa Tuna, makale boyutlarında ama geniş bir literatür hâkimiyetine dayalı olarak kapsamlı görüşler ifade ettiği bu yazıda, Sovyetler Birliği’nde Orta Asya bölgesinde yerleşik topluma geçmiş olan Özbekistan’ın devrim sonrasında, iki savaş arasındaki dönemde yaşadığı deneyim ile Kemalist rejimin uyguladığı politikaların sonuçlarını karşılaştırıyor. Yazının en orijinal yanı, yazarın ufkunu genellikle yapıldığı gibi kentsel toplumla sınırlamak bir yana **köy düzeyindeki verileri inceleyerek** devrimlerin bu iki ülkede nasıl sonuçlar elde ettiğini karşılaştırmalı olarak ortaya koyması. Ulaştığı sonuç, Özbekistan’daki devrimci değişikliklerin (İslam’a karşı tutum, kadınların özgürlüğü için mücadele, okuma yazma seferberliği vb.) köydeki eski sosyo-ekonomik yapıda hâkim olan sınıf ve katmanların (mollalar ve “kulaklar” olarak anılan zengin köylüler) hedef tahtasına konulması ve böylece bunların gücünün kırılmasının sosyal devrimin uygulanmasını mümkün kılması sayesinde büyük ölçüde başarılı olduğu, buna karşılık Kemalist rejimin köydeki sosyo-ekonomik ve politik-ideolojik yapılara hücum etmediği ve dolayısıyla sosyal devrimin kırdaki başarıya ulaşmadığı yolunda.

Bir ilk saptama yaparsak, bizim daha ziyade Türkiye’de yaşanan ikinci burjuva devriminin genel sınıfsal yapısından ve devrim içinde yaşanan politik mücadelelerden hareketle ulaştığımız bir ölçüde sezgisel sonuç, Tuna’nın iki vak’ayı ampirik olarak karşılaştırması testinden geçiyor ve doğrulanıyor. İlginç olan bir bilimsel veri de şu: Tuna’nın da Özbekistan vak’asını incelerken başlıca kaynaklardan biri olarak aldığı Adeeb Khalid’in (Edip Halit) kendisi de bir makalesinde iki ülke deneyimini karşılaştırıyor ama onun ulaştığı sonuç her iki devrimci sürecin de toplumu seferber etme yolundaki büyük gayreti (“mobilizational capacity”) dolayısıyla başarıya ulaştığı.²⁴ Aradaki fark Tuna’nın köy ölçeğindeki verileri incelemesinden dolayı Türkiye’de yaşanan süreci başarısız olarak nitelemesi zira Khalid’in çalışması genel ölçekte kalıyor, kent/kır ayırımına yer vermiyor. Bu da aslında bizim (ve Mustafa Tuna’nın) Türkiye sosyal devriminin kent ile kırdaki farklı gelişmelere tâbi olmuş olduğu yolundaki düşüncemizin dolaylı olarak doğrulanması oluyor. (Khalid’in yazıyı yazış nedeni, geçmişte SSCB’de Ruslar ile öteki ulusların arasında yaşanmış olan ilişkilerin günümüzde post-kolonyalist teorisyenlerce bir sömürgecilik vak’ası olarak ele alınmasına karşı çıkmak.)

Mustafa Tuna’nın, bizimkiyle aynı sonuca ulaşan analizinden çıkan, aynı zamanda devrimin sadece kentte radikal, aktif, ciddi bir seferberliğe dayanan bir

ya dikkatimi çektiği için Alp Yücel Kaya dostuma teşekkürü borç bilirim.

23 Mustafa Tuna, “The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change and Continuity in Republican Turkey and Soviet Central Asia, 1920-50”, *International Journal of Middle East Studies*, 50, 2018. Bu önemli çalışmaya dikkatimizi çeken Burak Gürel’e teşekkür ederiz.

24 Adeeb Khalid, “Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective”, a.g.m.

karakter taşıdığıdır. Tuna'nın yazısını okuyanlar aslında Kemalist rejimin köyü olduğu yerde bırakmayı seçtiğini görecektir. Tuna Mahmut Makal'a da referans yapıyor. Biz de ekleyelim: Makal'ın dediği gibi "Orada bir köy var uzakta..." Ama anlaşılana bizim değil! Kemalizm her zaman bir üst sınıf hareketi karakteri, patrisyen bir doğa taşıdı. Köylü sadece edebi bir söyleyiş olarak "efendimiz" oldu.

Bu konuyu geride bırakırken, Tuna'nın başlığı ile hemfikir olmadığımızı da söyleyelim: "The Missing Turkish Revolution", yani "Olmamış Türk Devrimi". Bu bizce bütünüyle yanlıştır. Nitekim Tuna da yazısını daha koşullu bir cümle ile bitiriyor: "Şayet erken Cumhuriyet Türkiye'sinde bir devrim var idiyse, bu devrim köylere uğramamıştır." Doğru formül budur. "Şayet"siz!

Göç, kentleşme, politik hegemonya

Bu noktaya kadar 1920'li ve 1930'lu yıllarda, tam da Türkiye'de başarılı bir burjuva politik devrimini izleyen bir sosyal devrim yaşanırken genel olarak kırsal toplum, özel olarak da Kürt halkı içinde bu devrimin atılımlarının pek az etki yarattığını görmüş olduk. İkinci Dünya Savaşı yıllarını, özel koşulları dolayısıyla atlar ve öyküyü ileriye doğru hızlı sararsak göreceğiz ki 1950 sonrasında önce Türkiye içinde köyden kente, 1960'lı yıllardan itibaren köylerden Batı Avrupa'ya her ikisi de ekonomik temelli, 1990'lı yıllardan itibaren ise Kürt illerinden büyük metropollere ve sahil bölgelerine büyük ölçüde askerî nedenlerle başlayan ama sonunda aynı zamanda ekonomik saiklere de bağlanan bir büyük göç olgusu, nüfusun dağılımına ve sosyo-politik gelişmelere damgasını vurmuştur. Dolayısıyla, 1950 sonrası toplumu hakkında 1920'li ve 1930'lu yılların nüfusunun davranışlarına bakarak otomatik biçimde bir devamlılık veya kopukluk postüle etmemiz doğru olmaz. Hızlı bir nüfus artışı, bunun ekonomik ve politik-askerî kökenli göçler aracılığıyla yeniden dağılımı, buna bağlı olarak nüfusun sınıf karakterinin ve bileşiminin değişmesi ışığında Kemalist "devrimler" in halk nezdinde kabulü veya reddinin herhangi bir değişiklik geçirip geçirmediğini incelemek gerekir. Başka şekilde söyleyelim. Köylüler Kemalist devrime sırtını çevirdi. Peki işçiler, geleneksel dallarda çalışan kent küçük burjuvaları, ekonomik olanaksızlıkların Batı Avrupa'ya savurduğu "misafir işçiler"? Bunların 1950 ve sonrasında Kemalist sosyal devrim konusundaki tavrı ne oldu?

Bu sorunun cevabı, elbette 1920'li ve 1930'lu yılların yüzde 80'i köylülerden oluşan toplumu konusunda ileri sürülecek yargıya göre çok daha ayrıntılı ve nüanslı bir değerlendirmeyi gerektirir. Genellemenin mümkün değildir. Nüans hem değişik sınıf ve katmanların kendi içindeki farklılıklar bakımından, hem de dönemler açısından gereklidir. Salt örnek olsun diye işçileşen köylüleri örnek alalım. 1950'de köye traktör girmesiyle birlikte hızlanan kente göç köylerdeki muhafazakâr sosyal yaşamı ve dindarlığı büyük ölçüde kente taşıyordu. Politik alanda bu, küçük köylülük üzerinde, Menderes, Demirel, Özal üçlüsü ile simgelenebilecek bir kadronun kimliğinde burjuvazinin bir kanadının kalıcı bir hegemonya kurması

anlamına geliyordu.²⁵ O aşamada yeni kentleşen işçinin de köylüden çok farklı eğilimleri olduğunu söylemek pek mümkün değil.

Ama 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir başka devrimci yükseliş dalgası Türkiye'yi saracaktı. Bu devrimci dalga, ötekenden farklıydı ve merkezinde laiklik ya da burjuva toplumunun kuruluşu değil, işçi, köylü ve emekçinin hakları, hatta ekonomik kurtuluş mücadelesi vardı. Böylesine köklü bir sınıfsal sarsıntı yaşayan bir toplumda muhafazakârlığın ve dindarlığın etkileri devam etse bile kaçınılmaz olarak kendiliğinden özel hayat alanına doğru gerileyecekti. 1960'lı yılların grev ve işgallerini, 15-16 Haziran'ı, 1970'li yıllardaki dev gösterileri, faşizme karşı verilen kitlesel mücadeleyi, Kürt halkındaki mücadele azmini ve kültürel uyanışı doğuran bu koşullar işçinin ve kent yoksulunun Kemalist rejimin gerisinde kalmak ne demek, onu baypas ederek önüne geçmesini gündeme getirir. 1960-80 döneminin politik devrimcileşmesi, evet kısmen kırlara da taşmıştır (toprak işgalleri, üretici mitingleri vb.)²⁶ ama esas etkisini kentlerde yaratmıştır.

12 Eylül'den önce yapılan son seçimlerde (5 Haziran 1977) Ecevit'in yüzde 41 ile en yüksek oyu almış olması, hem 100 yılın bir istisnasıdır hem de işçi sınıfı ve kentli emekçilerin 1960 sonrası yükselişinde ne kadar çok yol kat ettiğini gösterir. Bununla Ecevit'in anti-kapitalist bir doğrultuyu temsil ettiğini falan söylemiyoruz. Böyle hayaller bizden uzak olsun! 1970'li yıllar şu bakımdan ilginç bir görünüm sergiler. Fabrikada, madende, işyerinde, mahallede, okulda (üniversiteler değil sadece, lise ve meslek okullarında işçi sınıfı gençleri arasında) devrimci ve farklı reformist sosyalist hareketlerin neredeyse sıra eri haline gelmiş insanlar, sandığa gittiklerinde Ecevit'e oy vermektedirler. Yüzde 41'in tamamı elbette öyle değildir ama işte o kitlenin büyüklüğünün de bir ölçüde belirsizlik taşıyan ölçüsüdür.

Bundan çıkacak sonuç şudur. Toplum durduğu yerde durmadığı için, statik olmak bir yana sadece değişime değil diyalektik/sıçramalı değişime tâbi dinamik bir oluşum olduğu için, halkın (bu durumda işçi sınıfının) burjuva devrimini ne ölçüde benimsediğini değişik tarihsel dönemlerde sanki aynı laboratuvar koşulları devam ediyormuş gibi karşılaştıramayız.

Ancak, dolaylı göstergelere başvurarak 1960-1980 döneminde bile işçi sınıfı dâhil emekçi halkın Kemalist rejimin "devrim"lerinden olumlu etkilendiğini söylemek güçtür. Ama bunun nedenini daha iyi anlamak için Kemalist "devrimler" in bir başka boyutunu ele almamız gerekir. Bu yüzden 12 Eylül ve sonrasına gelmeden önce şu ana kadar bilhassa el atmadığımız çok önemli, çok hassas bir konuya girmenin vaktinin geldiğini söyleyelim. Çünkü işin bu yönü Türkiye'deki burjuva devrimiyle karışıyor, zaman zaman bilhassa karıştırılıyor ve çok hassas sonuçlar doğuruyor.

Uygarlık transplantasyonu

Dikkatli okuyucu, Türkiye'deki burjuva devriminin kapitalizm-öncesi Osmanlı

²⁵ *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, a.g.y., Bölüm 3, 2. No.lu alt başlık: "Sanayi Burjuvazisinin Oluşumu ve 27 Mayıs".

²⁶ Bkz. Burak Gürel, "Türkiye'de Kırdaki Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi," *Devrimci Marksizm*, sayı 6-7, İlkbahar-Yaz 2008.

devletin ve toplumunun dönüşümünde radikal bir atılımı temsil ettiği konusunda söylediklerimizin içinde, kendisine geçmiş bilgileri çerçevesinde çok radikal gelen, hatta yukarıda saydığımız “sıkıcı” ekonomik ayrıntılara göre çok daha radikal olan bazı “Atatürk devrimleri”ne hiç değinmediğimizi fark etmiş olabilir. Daha ziyade “sosyo-kültürel” diyebileceğimiz alanlarda yoğunlaşan bu öteki radikal tedbirlere radikal olmadıkları için yer vermemiş değiliz. Bunların asıl özellikleri, anlamları başkadır. Sözü ettiğimiz sosyo-kültürel tedbir ve değişikliklerin bu ayrııcı özelliğini teşhis edebilmek için önce neden söz ediyor olduğumuzu ortaya koyalım.

- Bu tür sosyo-kültürel “devrim”lerin ilki ve şaheseri, “şapka devrimi” olarak anılır. 1925 yılında, yani politik devrimin bitişinin hemen ertesinde kabul edilen bu “devrim”, erkeklerin, en azından resmî ortamlarda “fes” değil “fötr şapka” olarak da anılan, çepeçevre siperliği olan şapka giymesini zorunlu kılıyordu.
- Yine 1925’te Türkiye eski Hicrî takvimi terk ederek bugün hâlâ kullanılmakta olan Miladî/Gregoryen takvim sistemine geçti.
- 1928’de “harf devrimi” ile Arap alfabesi yerine Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kabul edildi.
- 1929’da ilk güzellik yarışması (elbette kadınlar arasında!) düzenlendi.
- 1934’te hafta tatili Cuma gününden Pazar gününe alındı.

Bunlara özellikle 1930’lu yıllarda kültürel alanda bugün genellikle üzerinde konuşulmayan birçok değişiklik eşlik etti. Örneğin Türkiye halkında çok-sesli müzik beğenisinin yayılması adına konservatuar tedrisatında klasik Türk musikisi eğitimi önünde engeller yükseltildi. Bu müziğin devlet radyolarından (o dönem elbette bir tek devletin radyosu vardı) yayınlanması da engellendi. Örneğin en yüksek devlet katında balolar düzenlenerek halk başka kültürlerin danslarına alıştırmaya çalışıldı. Genelleştirerek söyleyecek olursak bütün kültürel faaliyetler, Avrupa kültürünün Türkiye’de aydınlar ve eğitim görmüş insanlar nezdinde en makbul, hatta tek makbul kültür olarak kabul edilmesini hedefler tarzda yeniden biçimlendirildi. Türkiye bu rüzgârın etkisi altında kendine özgü olan bütün kültürel biçimlerin (kılık kıyafet, evlerin dış ve iç mimarisi, temizlik ve tuvalet âdetleri, yemek yeme, oturma, dinlenme kültürü, eğlenme, sanat ve spor dalları ve o alanlardaki kültürel kalıplar vb. vb.) yerine esas makbul olarak görülen “Avrupai” biçimleri benimsedi. Bu cümlelerin bu genelliği içinde (“Türkiye... benimsedi”) doğru olmadığını birazdan göreceğiz. Ama en azından şöyle söyleyebiliriz: Türkiye’nin kentli, eğitilmiş, üst ve orta sınıflardan insanları artık başka bir ülkenin insanları gibi giyinmeye, yemeye içmeye, sosyal iletişim kurmaya, başka bir ülkenin, daha doğrusu ülkeler kümesinin kültür, spor ve eğlence zevklerini paylaşmaya başladılar. Kısacası, Türkiye’nin bu akımın etkisine giren insanları başka bir ülkenin insanları gibi yaşamaya başladılar.

Bu yaşanan sürece biz “uygarlık transplantasyonu” adını uygun görüyoruz. Türkiye’nin kentli, eğitilmiş, varlıklı insanları sanki Avrupalıların kalbini, böbreğini, karaciğerini transplantasyon yoluyla almış ve başkalaşmış (metamorfoz geçirmiş) birer insan oldu 20. yüzyıl boyunca. Bu kısmen zorla, kısmen endoktrinasyon yoluyla, kısmen eğitimle, kısmen de Türkiye’nin (bütün öteki ülkeler gibi) dünyayla gittikçe daha çok bütünleşmesi yoluyla gerçekleşen uygarlık transplantasyonu

süreci, *hiç kuşkusuz radikal bir değişimdir*. Dahası, bu uygarlık transplantasyonu toplumun en azından hâkim sınıflarını, devlet bürokrasisini ve ekonomik, sosyal, politik, kültürel alanlarda nüfuz sahibi katmanlarını kapitalizm öncesi toplumda hâkim her türlü âdetlerden, geleneklerden, kültürel norm ve değerlerden, estetik kaygılardan *kopararak* burjuva devriminin radikalliğine bile dolaylı yoldan katkıda bulunmuştur.

Ama kabul etmek gerekir ki burada devrim yapmış bir burjuva sınıfının temsilcilerinin *kapitalizm öncesi topluma saldırısı* dışında başka bir şey daha vardır. Bu da başka coğrafyaların, dinî geleneklerin, özgül tarihî gelişmelerin ürünü olan halkların kültürel kalıplarını Türkiye halklarına yarı zorla, yarı endoktrinasyon yoluyla kabul ettirmek, kültürel kalıplarını bu şekilde değiştirmeye zorlamak.

Neden “şapka devrim”ine bu “devrimler” dizisinin “şaheseri” dedik. Zira birçok şey başka türlü açıklanabilir. Elle değil çatal bıçakla, ortak kaptan değil ayrı tabaktan yemek, hijyen nedenleriyle tercih edildi denebilir (21. yüzyılda, en eğitimlileri bile hâlâ elleriyle yiyen Hintlerin bu nedenle sağlık sorunları yaşadığının çok konuşulduğunu duymuş değiliz ama olsun.) Hicri takvimden Batı tipi takvime geçmek veya hafta tatilini Pazar gününe almak dünya ekonomisi ile uyum açısından savunulabilir vb. vb. Ama fötr şapka zorunluluğunun (ya da tersinden fesin yasaklanmasının) o konudaki öznel kültürel algılamadan başka (yani “Avrupalı” giyinmekten başka) en ufak bir gerekçesi olamaz. Fes zaten Osmanlı’nın tarihî olarak başına sardığı sarığın yerini 19. yüzyılın başlarında II. Mahmut döneminde almış bir başlıktı. Bunun çıkartılması ve yerine fötr şapkanın giyilmesi zorunluluğu olsa olsa geri ülke insanının kendi kendinden nefretinin bir ürünü olarak anlaşılabilir. Şapka gerekçesizdir, öyle olduğu için de sadece ve sadece uluslar, halklar, kültürler arasında bir eşitsizlik önyargısına işaret eder.

Şapka giyen Türk öyle olmadığı halde Fransız gibi görünmek istemektedir. Bunun sömürgeciliğin yaman ve amansız eleştiricisi Frantz Fanon’un ünlü kitaplarından *Kara Deri, Beyaz Maske*’yi hatırlatmaması mümkün değildir. Boyun eğen sömürge insanı, kendini sömürgecinin gözünde değerli kılacak bir maske ister. Şapka (ve o dönemdeki benzer bütün kültürel biçimler) işte o maskedir. Mustafa Kemal Atatürk, ilk baloyu düzenlediğinde giydiği frak, melon şapkası, beyaz eldivenleri ve bastonu ile bir “zarafet” gösterisi yaparken ve bir Türk hanımefendisini dansa kaldırıp onu herkesin gözü önünde belinden tutarken, aslında şöyle haykırmaktadır Avrupa’ya: “Biz de sizdeniz, biz de uygarız!”

Fanon dedik. “Kara Deri, Beyaz Maske” dedik. Ama bu benzetmede uygunsuz bir şey yok mu? Fanon’un beyaz maske takan boyun eğmiş siyahisi, kendini, karşısındaki Fransız, İngiliz Belçikalı sömürgeciye beğendirmeye çalışıyor. Ama bizde böyle bir sömürgeci figürü yok! Osmanlı sömürgeciliğinin doruğu olan 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı “Afrika’nın kapışılması” çağında bile yarı-sömürge olmaktan ileri gitmedi. Hatta kendisi kara derili insanları sömürgeleştirdi. O zaman benzetme niye?

Benzetme tam da bu uygunsuzluğun üzerine gitmek, sınırları zorlamak için yapılıyor. Kültürel sömürgecilik var ama sömürgecinin kendisi yok! Osmanlı sonrası

Türkiye, bizim tarihini tanıdığımız ülkeler arasında²⁷ sömürgecinin hâkimiyet kurmamış olduğu bir durumda sömürgeleştirilme benzeri bir süreci yaşamış tek ülkedir. Kemalizm, Türkiye’yi İslam’ın etkisinden kurtaracağım, Arap ve Fars uygarlıklarından koparacağım, bugün “muasır medeniyet”i temsil eden Avrupa ile bütünleştireceğim derken kendi ülkesini sosyo-kültürel olarak sömürgeleşmiş bir ülke derekesine düşürmüştür. Türkiye on yıllar boyunca Avrupa’nın “gözüne girmiş”, ama kendi rızasıyla Avrupa’nın kültürüne teslim olduğu için diğer sömürge ülkelerin soğuk nazarlarla izlediği bir ülke olmuştur. Bu olguya bir ad koymamız gerekiyor. Bizce Kemalizm 1920’li yıllardan itibaren *kendi kendini sömürgeleştiren* bir ülkenin yönetici ve hâkim ideolojisi olmuştur. Batı dillerinde olsa buna, mesela İngilizcede “*self-colonisation*”, Fransızca ve diğer Roman dillerinde ise “*auto-colonisation*” derdik. Ama bu ön ekler Türkçeye “öz” ön eki ile uyarlandığında dilin kendi ahengine yabancı kalıyor. Bir latife yapmamıza izin verilirse, bu da “öz sömürgeleştirme”nin bir örneği oluyor, çünkü Avrupa dillerinin tercümesi kokuyor. “Kendi kendini sömürgeleştirme” meramını gayet iyi anlatıyor ama fazla uzun ve esnek kullanmaya izin vermiyor. Bazen “iç sömürgecilik” diyeceğiz bu yüzden. İkisini eşanlamlı kullanacağız.

Batı-Doğu bölünmesi mi, burjuva-işçi karşıtlığı mı?

Uygarlık transplantasyonu ve bunun kaynağı olarak Kemalizmin “kendi kendini sömürgeleştirme” hareketi koskoca bir Pandora kutusu açacak, Doğu-Batı sorunsalından İdris Küçükömer’in “düzenin yabancılaşması”na, sol liberalizmin “çevre”den demokrasi bekleyen tutumundan post-kolonyalizme kadar birçok gereksiz gevezeliğe konu olabilecek bir potansiyele sahip. Ama bütün bunlarla bizim söylediğimiz arasında çok önemli bir fark var. Biz Türkiye’nin yaşadığı bu sürece “kültür” açısından değil sınıf açısından bakmayı öneriyoruz. Yukarıda sayılan bütün problematikler/sorunsallar kültürlerin ilişkileri, birbirlerini ezmeleri, karşılıklı etkileşimleri, melezleşmeleri ve daha birçok kavramla ifade edilebilecek değişik şekillerde ilişkilenmeleri üzerinde, en iyisinden bu etkileşimlerin dolaysız politik sonuçları üzerinde durur. Ama bunlar hiçbir zaman bu kültürel biçimlenmelerin toplumu oluşturan farklı sınıflar üzerindeki etkilerini, bu sınıflar arasındaki ilişkileri nasıl değiştirdiğini araştırmaz. Bizim amacımız bunu yapmak.

Yukarıda sergilediğimiz uygarlık transplantasyonu olgusunun ilk ve en önemli sonucu Türkiye’de sınıf farklarına denk düşen bir kültürel uçurumun doğmuş olmasıdır. Yukarıda saydığımız bütün âdetlerin ve geleneklerin yanı sıra yürüme tarzından konuşma üslubuna, kullanılan dil kalıplarından toplumun ortak belleğinde yaşayan tarihî olay ve kültürel eserlere yapılan referanslara kadar birçok şeyde toplum ikiye bölünmüştür.

Bir yanda ta başından beri Batılılaşmayı ve emperyalist Batı ile ittifakları

---

²⁷ Pehlevilerin hâkimiyetinde İran, hatta Kral Amanullah yönetiminde Afganistan da aynı dönemde benzer bir yola giriyor. Ama bizim sınırlı bilgilerimizle anlayabildiğimiz kadarıyla bu ülkelerin yaşadıkları “Batılılaşma” büyük ölçüde Kemalizmin etkisi altında yaşanıyor ve daha kısmi ve yüzeysel.

vazgeçilmez sayan, onu düşünsel plandan günlük yaşayış alışkanlıklarına kadar daima ön planda tutan bir kesim vardır: 1990'lı yıllara kadar büyük burjuvaziyi neredeyse tek başına oluşturan TÜSİAD ekibi, devlet bürokrasisi, modern küçük burjuvazi, üniversite, medya, basının önde gelen şahsiyetleri, edebiyat, sanat, sahne sanatlarının şahsiyetleri vb. vb.

Öteki tarafta, işçi sınıfından, geleneksel küçük burjuvaziden, kent yoksullarından, köylülerden oluşan bir kocaman kitle ise uygarlık transplantasyonu olarak saydığımız bütün alanlarda bu toprakların tarihî geleneklerine uygun şekilde yaşıyor, giyiniyor, yiyor içiyor, konuşuyor. İkisi arasında bir uçurum var.

Elbette her ülkede burjuvazinin ve çeşitli sınıflardan varlıklı hizmetkârlarının yaşama tarzı ile işçi sınıfı ve diğer emekçilerin yaşama tarzı arasında fark vardır. Ama sömürge deneyimi yaşamış ülkeler dışında pek azında bir ülkenin burjuvazisinin hayatı yerli geleneklerden daha fazla başka ülkelerin âdet ve geleneklerine uygun yaşanır. Fark daha çok içeride oluşur. Bizde kültürel bölünme ile sınıfsal bölünme üst üste gelmiştir.

Bu süreç bir ikinci noktayı da gündeme getirir: Uygarlık transplantasyonu dolayısıyla işçi sınıfı ve genel olarak emekçiler kitlesi, “alafrangalığı” burjuvazi ile, “alaturkalığı” emekçilerle özdeşleştirmektedir. Politik-öncesi sınıf bilinci oluşumunda bu ayrım önemli bir rol oynamaktadır. Kendini Koç'lardan ve Baykal'lardan bu kültürel göstergelerle ayırt eden işçi, kendine benzer yaşam tarzına, âdetlere, geleneklere sahip İslamcı politikacıyla karşı karşıya geldiğinde ise onu kendinden saymaktadır.

Bunun nedeni, burjuvazinin İslamcı kanadının yaşayış tarzının, günlük geleneklerinin, âdetlerinin, kurduğu ilişki tarzının, oturmasının kalkmasının Batıcı-laik burjuvazi ve ona bağlı bütün meslekler ordusuna değil, sınıfsal olarak kendine çok uzak olan işçi, köylü, geleneksel küçük burjuvazi ve yoksullara çok daha yakın olmasıdır.

Recep Tayyip Erdoğan'ın karizması soyut bir şey değildir. Onun halkın, emekçi sınıfların nezdinde “işte bizden biri” olarak algılanmasıdır bu karizmanın kaynağı. Baykal ile Erdoğan'a bakın, hemen anlarsınız halkın ne hissedeceğini.²⁸ İşte bu iç sömürgeleştirme sürecidir ki, halkın çok önemli bir bölümünü önce CHP dışındaki partilere (Demokrat Parti, Adalet Partisi, ANAP, Doğru Yol Partisi vb.), sonra da İslamcı partilere doğru itmiştir, itiyor.

Ama Tayyip Erdoğan vak'asının bir de özel yanı vardır. Menderes toprak ağasıydı. Demirel kariyerine “Morrison Süleyman” lakabıyla, yani Amerikan şirketi mümessili olarak damgalanmış biçimde başladı. Özal Dünya Bankası'nda görev yapmıştı. Erbakan doktorasını Almanya'da vermişti, “profesör doktor” unvanı taşıyordu.²⁹ Tayyip Erdoğan Kasımpaşalı olarak lanse edildi. Karizmasının

28 Kemal Kılıçdaroğlu'nu örnek vermiyoruz zira o toplumun ezilmiş bir kesiminin, Aleviliğin Dersim kanadının mensubu ve içinde büyüdüğü aile nispeten yoksul bir aile olduğu için tipik Batıcı-laik burjuva politikacısı değildir. Baykal'ın yanı sıra Erdal İnönü, Murat Karayalçın, bugün CHP'nin sözcüsü Faik Öztrak bu tür politikacılarıdır.

29 Bu noktada Ecevit'e kısaca değinmek yararlı olabilir. Ecevit, CHP'nin patrisyen liderlerinden aslında farklı değildir. Robert Kolej mezunudur, İngilizcesi mükemmeldir, üslubu İstanbul “beyefendisi” olarak aşırı bir nezaket içerir vb. Ama kendisinin ve eşi Rahşan Ecevit'in fiziksel görünümünün verdiği avantajı iyi kullanmış, “Karaoğlan” imgesiyle, güvercin sembolüyle, kravatını

ayırıcı ikinci yanı buydu. Ama bu yine tam da uygarlık transplantasyonunun sonucu olarak ortaya çıkan kültürel-sınıfsal bölünmede Erdoğan'ın "alaturka" yana düştüğü izleniminin perçinlenmesiydi. Başka biçimde söylersek, Menderes dışında halk sağın diğer büyük önderlerine yabancı düşmüyor ama onlarla özdeşleşemiyordu. Erdoğan ise "halktan biri" olarak sivrildi. Bugün durumun böyle olmadığı, Erdoğan'ın "külliye" olarak andığı "saray"ın lüksüne boğulmuş bir yaşamı temsil ettiği, Erdoğan'ın ailesinin iliğine kadar kapitalist sınıfın parçası haline gelmiş olduğu toplumun büyük çoğunluğunca biliniyor. Ama işte Doğu/Batı bölünmesi burada bile Erdoğan'a yardım ediyor. "Saray", "padişah" ve benzeri nitelemeler, yoksul halkın yine de Erdoğan'ı iç sömürgecilerin dışında, "bizim tarihimiz" in bir ürünü olarak görmesine katkıda bulunuyor. Onu lüks ve şatafatın emekçi sınıflarda yaratabileceği tepkiden bir ölçüde koruyor.

Laikliğin yumuşak karnı

Kendi kendini sömürgeleştirme harekâtının doğurduğu çok önemli bir sonuç, laikliğin de kendiliğinden *uygarlık transplantasyonunun bir parçası* olarak görülmesidir. Bunu anlayabilmek için önce daha genel bir noktaya değinelim.

Türkiye'nin ve daha geniş anlamda İslam âleminin modern çağdaki tarihini Batı'nın gözlükleriyle salt aydınlanmacı biçimde inceleyenlerin göremediği bir mesele var: Büyük Mağlûbiyet (hatırlatacak olursak İslam âleminin 7.-18. yüzyıllar arası sahip olduğu ekonomik, askerî, kültürel üstünlükten sonra kapitalizmin karşısında diz çökmesinin Müslümanlarda yarattığı derin sarsıntı) sonrası İslam âleminde yaşanan hiçbir şeyi, bu çığır açıcı olaydan bağımsız ele alamayız. Her şeyi o belirledi ve belirliyor demiyoruz. Kendi eseri olsun olmasın yaşanan her büyük gelişmeye bir yerinden damgasını vurmuştur ve vurmaktadır diyoruz.

Laikliğin de İslam toplumlarında bu damgayı yemesi olasılığı yüksekti. Zira Hıristiyan toplumlarında laiklik ile Müslüman toplumlarında laiklik arasında, tam da Büyük Mağlûbiyet dolayısıyla çok radikal bir farklılık doğuyordu. Hıristiyan toplumlarında laiklik, hayatın, dindar insanların zihnindeki iki boyutu, yani uhrevi olan ile dünyevi olan boyutları arasındaki ilişkiyi tanımlıyordu. Laikliğin amacı dinin insan varoluşunun uhrevi boyutuna, ahirete, "öteki dünya"ya özgü meselelere hasredilmesi, dünyevi meselelerin ise Aydınlanma'nın akılcılığıyla çözülmesi idi. Bunu yaşayan kanlı canlı insanların somut dünyasıyla ilişkilendirerek anlatırsak Aydınlanmacı laiklik Hıristiyanlara "İsa'nın hakkı İsa'ya, ama dünyayı akıl yönetsin" diyordu. Kısacası, laiklikte karşı karşıya konulan uhrevi ile dünyevi idi.

Laiklik İslam âlemine geldiğinde köprülerin altından sular akmış, Büyük Mağlûbiyet yaşanmıştı. Müslüman, emiri, sultanı, şahı ile, âlimiyle zenginiyle, köylüsüyle yoksuluyla İslam'ı istilacı, işgalci, sömürgeci karşısında bir savunma hattı olarak görüyordu. Laiklik, hangi konuda olursa olsun dinin iktidarını, yetkilerini, yasalarını karşısına aldığı anda Müslümanlar bunu "savunma barikatımızı çöküyor" kaygısıyla karşılıyorlardı. Yani İslam dünyasında laiklik yanlılarının niyeti

---

çıkartıp yakasını açtığı mavi gömleğiyle kendine bir "halk adamı" semiyolojisi yaratabilmiştir.

uhrevi ile dünyevi olanı karşı karşıya getirmek olsa da Müslüman'ın kafasında karşı karşıya gelen Müslümanlık ile Hıristiyanlık'tı. Çünkü Müslümanlığın ona dünyevi alanda Hıristiyanlığa karşı bir güç vereceğine inanmıştı.

Bu, İslam âleminde laikliğin bir kenara bırakılmasını gerektirmiyordu. Modern çağa, burjuva toplumuna, kapitalist üretim tarzına geçerken birçok sosyo-ekonomik ve politik sorunun aşılması için laiklik vazgeçilmez bir önem taşır. (Bu elbette sosyalizme geçiş toplumunda daha da hayati hale gelir.) Dinler ve mezhepler arası iç savaşların engellenmesinden kadınların toplumsal yaşama özgürce, bütün potansiyelleriyle katkıda bulunmalarına, köleliğin kaldırılmasından bilimin ortaçağ sınırlarıyla karşılaşmadan gelişmesine kadar birçok meselede, kısmi ya da bütünsel ölçekte bir laik düzenleme toplumun ihtiyacıdır. Yani Müslümanlar sömürgeci/emperyalist Batı'ya karşı dinlerine sahip çıkıyorlar gerekçesiyle laiklikten vazgeçilemez. Ama bu özgül sorun dikkate alınırsa toplumun, özellikle daha düşük eğitilmiş emekçi kitlelerin laiklikle barışması çok daha kolay hale gelir.

Kendi kendini sömürgeleştirme harekâtı tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Zorla şapka giydirilen kafanın içindeki zihin daha bilimsel/akılcı hale gelmemiş, buna karşılık bu zorlama, sosyal ve maddi gelişmeler dolayısıyla bilimin bir süre taşıyıcısı olmuş Batı uygarlığına karşı kuşkuyu, öfkeyi, düşmanlığı pekiştirmiştir. Osmanlı'da belirli bir olgunluğa erişen erkeklerin sakal bırakması âdetken Batılı erkek sakalsız bıyiksız diye Türkiye'de de bütün şehir ahalisinin "matruş" olması el altından zorlandığında, hasta köylünün karşısına "matruş" çıkan doktora "sen kûse bir âdemsin, hastanın halinden ne anlarsın?" diye tepki gösterilmiştir. 1928'de, tam İslam'ın devlet dini olduğuna dair hükmün anayasadan çıkarıldığı yıl Arap harflerinden Latin harflerine geçilmesi de gündeme getirildiğinde bunların her ikisinin de Batı'nın Türkiye üzerinde hâkimiyetinin pekiştirilmesi için yapıldığı izlenimi kaçınılmaz olarak doğmuştur. 1936'da anayasaya laiklik ilkesi konulmadan önce 1934'te hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alındığında laikliğin Türkiye'nin Hıristiyanlaştırılmasının bekleme odası olduğu propagandasının yapılabilmesine olanak yaratılmış olmaktadır.

Öyleyse, Kemalist rejimin kendi kendini sömürgeleştirme harekâtı laikliğe düpedüz zararlı olmuştur.

3. Büyük burjuvazinin İslam'a sığınması

Bu yazının ilk bölümünde Türkiye'nin son 100 yıllık gelişiminde hâkim sınıfların içinde doğmuş olan çatlağın son çeyrek yüzyılda ya da biraz daha uzun bir süre içinde nasıl bir intikam (rövanşizm, kindarlık) operasyonuna yol açtığını inceledik. İkinci bölümde ise, burjuvazinin 1923'te ilk raundu kazanan kanadının kurduğu Kemalist rejimin gerçekleştirdiği radikal burjuva sosyal devrimini, işçi sınıfından ve daha da önemlisi nüfusun ezici bölümünü oluşturan köylülükten korkusu dolayısıyla nasıl kentlerle ve üst sınıflarla sınırlı bir devrim haline getirdiğini, bunun da emekçi kitleleri hâkim sınıfların öteki kanadı olan İslamcı burjuvaziye desteğe yönelttiğini ortaya koyduk.

Erdoğan'ın 21 yıldır başta olmasına, yıllar üzerinden toplumsal desteğinin

önemli bir bölümünü yitirmiş olmasına ve 2023 seçimlerine korkunç bir ekonomik sefalet ortamında girmiş olmasına rağmen seçimlerde çökmemiş olmasının (kazandı demiyoruz, çökmedi diyoruz, bu da Millet İttifakı gibi uysal ve ürkek bir muhalefet sayesinde kazanmaya dönüştürülebildi) ardında işte bu nedenlerle aldığı destek vardır.

Ama mesele burada bitmiyor. Cumhuriyetin kuruluş döneminin politikaları ve sınıf ilişkileri bugünkü krizde ne kadar belirleyici olursa olsun, sorun bundan ibaret değildir. Bugün yaşanan her şey, aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin 12 Eylül karşı-devriminden itibaren cumhuriyetin kuruluş döneminde ve uzunca bir süre yaslandığı modern dayanaklardan vazgeçerek laikliği de terk etmeye doğru yelken açmasıyla da yakından ilgilidir.

Bu yazının ilk iki bölümünde anlatılanlar çok sık tartışılmayan, ilk bakışta kolay anlaşılacak birtakım tezlere dayandığı için bu bölümleri uzun yazma zorunluluğu vardı. Oysa şimdi 1980 sonrasına ilişkin anlatacaklarımız çok daha yakın tarihsel verilere dayandığı için daha kolay anlaşılacaktır. Yaptığımız analizi Kemalist ya da Atatürkçü düşünsel-ideolojik çerçevede yetmişmiş olan aydınların çoğu ne kabul edecek ne de hatta anlayacaktır. Ama bu derginin okurlarının bu konularda söyleyeceklerimizi daha kolay sindireceğini düşünüyoruz. Zaten söyleyeceklerimizin bir bölümü solda genel kabul görecektir. Onun için her şeyi özet olarak anlatacağız. Burada ele alınan meseleler *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*’nin şu sıralarda kaleme alınmakta olan ikinci cildinde ayrıntısıyla yer alacaktır.

12 Eylül’ün katkısı

Türkiye’nin büyük burjuvazisi (eşanlamlı olarak tekelleri burjuvazisi, finans kapitali) 1980 döneminde neredeyse bütünüyle Atatürkçülüğe yaslanan ve Batı dünyasını kible belirlemiş olan TÜSİAD burjuvazisi ve müttefiklerinden oluşuyordu. Bu burjuvazi 12 Eylül yönetimiyle de içli dışlı idi. 12 Eylül, İslamcı hareketi bastırmakla birlikte, işçi sınıfının burjuvazi için basbayağı bir tehdit oluşturan mücadeleciliğini durdurmak ve gelecekte tekrarlanmasını engellemek amacıyla İslam’ın toplumsal etkilerini ve ideolojik nüfuzunu artırma yolunda bilinçli bir politika izlemiştir.

Bunun en belirgin yanı, 12 Eylül’ün Türkiye için seçtiği yeni resmî ideolojinin adından bile bellidir: Türk-İslam sentezi. Biz bu sözde “sentez”in iddialı bir tını taşımasına rağmen *düşünce dünyasında* anlamlı hiçbir etki bırakmadığı kanısındayız. İslamcı düşünce yine kendi mecrasında Erbakancı hareketin, Fethullah Gülen cemaatinin ve tarikatların çeperinde akmıştır. Ancak halk kitlelerine yönelik *pratik politikada* önemli değişiklikler yaşanmıştır. Kemalist gelenekte din dersi zorunluluğu eğitimin hiçbir düzeyinde mevcut değilken, Ecevit-Erbakan hükümeti döneminde bile “ahlak dersi” kisvesi kullanılmışken, “laikliğin bekçisi” olarak sunulan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin emir komuta zinciri temelinde gerçekleştirdiği darbenin cuntası din derslerini zorunlu hale getirmiştir. Bu, aradan geçen 40 yıllık sürede Türk devletinin başında her kim olursa olsun değiştirilememiş bir hüküm

olarak kalmıştır.

Yine bu dönemde tarihte görülmediği kadar çok İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. Bu liselere TÜSİAD burjuvazisinin yavrularının ya da devlet bürokrasisinin azametli üyelerinin çocuklarının gitmeyeceği açıktır. İmam-Hatip Liseleri, 12 Eylül öncesinde polise ve sıkıyönetim döneminde askere kök söktüren kızlı-erkekli meslek lisesi öğrencilerinin uyuşturulması için endike bir ilaç olarak düşünülmüştür.

İkincisi, 12 Eylül yönetimi Turgut Özal'ı başbakan yardımcılığına getirerek Amerikan sosuna bulanmış bir İslamcılığın Türkiye'nin ekonomik, politik, kültürel hayatına adım adım hâkim olmasını, İslamcı birtakım odakların mevziler ele geçirmesini sağlamıştır. Rabıta adlı Suudi kuruluşunun Türkiye devletinin yurtdışında, Türkiye vatandaşlarının yaygın olarak çalıştığı ülkelerde sunmakta olduğu dinî faaliyetlerin finansmanını üstlenmesinden, Körfez ülkelerinin şeriat bankacılığı yapan bankalarının Türkiye'ye giriş kapısının açılmasına dek çok çeşitli alanlarda İslamcı güçlere olanaklar yaratılmıştır.

Ama 12 Eylül'ün Türkiye sınıf mücadelelerinde ve siyasi hayatında yarattığı etkinin asıl önemli yanı şudur: İşçi sınıfının sosyalist harekete ve ideolojiye bağlılığını koparmak için 12 Eylül İslam'ı ve muhafazakârlığı genel olarak pompalamıştır. Devlet, İslamcılığı siyasi İslamcı hareketler değil kendi yaparsa işçi sınıfı radikalizasyonunu durduracağını umut etmiştir. Evet, bu işe yarayan bir strateji olmuştur. Ama bu gelişme diyalektik değişimi içinde çok geçmeden İslamcı hareketin kendisinin 1994 yerel seçimlerinde çok büyük bir başarı kazanmasıyla ve ardından 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasıyla sonuçlanmıştır. "İslam eksi Erbakan" formülü iflas etmiştir. 1994 yerel seçiminin aynı zamanda Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesi sayesinde ulusal politika alanında ilk kez sivrilmesini sağlaması sembolik olarak çok manalıdır.

4. Özet ve sonuç

Cumhuriyetin 100. yılının, 2023 yılının ilk yarısı boyunca Türkiye, Erdoğan ve AKP'nin 20 yıl sonra bir burjuva partiler ittifakı tarafından iktidardan düşürülmesi çabasının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusunun cevabını aradı. Yılın ikinci yarısında, 100. yıldönümünün tarihi yaklaşırken, iktidarını sürdüren Erdoğan ve AKP'nin bu aşamadan sonra hangi denizlere yelken açacağı sorusu toplumun önemli bir bölümünün zihnini kemiriyor. Her durumda cumhuriyetin kuruluşunda öne çıkan bir dizi ilkenin ve yönelişin tehdit altında olduğu gözle görülüyor. Laiklik, bilimsel eğitimin önceliği, kadınların eşitliği, özgürlüğü ve toplumsal hayata katılma hakları, ciddi taarruz altında. Bu topraklarda son 100 yıldır yaşadığı saldırılar sonunda artık varlığı bile tartışılır hale gelen gayri müslim nüfusun dışında, Alevi toplumunun, ateistlerin, başka inançlara sahip toplulukların vb. varlığı tehditlerle karşı karşıya. Son yarım yüzyıl boyunca dünyada ve kısmen de Türkiye'de varlığı zar zor da olsa tanınmış olan eşcinsel ve trans topluluklar ise ciddi bir tehlike altında.

Demek ki (kendine özgü yanları olan son faktör bir kenara koyulursa), cumhuriyet ile birlikte elde edilmiş bazı haklar ve güvenceler, önümüzdeki dönemde adım adım ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıya. Cumhuriyet

fikrinin kendisinin ne ölçüde bu haklara ve güvencelere bağlı olduğu tartışmalı olsa da, en azından şu kolaylıkla söylenebilir: Mustafa Kemal Atatürk'ün öngördüğü biçimiyle cumhuriyet bir kriz içindedir.

Bu yazı, bu krizin köklerinin ta cumhuriyetin kuruluş dönemine kadar geri gittiğini ortaya koymak amacıyla yazıldı. Cumhuriyetin koşullarını yaratan (ve bir burjuva devriminin uğrakları/momentleri olan) *politik devrimin* (Millî Mücadele'nin) ve bu devrimin zaferle sonuçlanmasından sonra başlayan *sosyal devrimin* her ikisinin özelliklerinden kaynaklanan diyalektik gelişmenin, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni konjenital (doğuştan gelme) bir çelişki ile karşı karşıya bıraktığını ortaya koymaya çalıştık. İşte bugün, dünya ve Türkiye koşulları belirli bir noktaya geldiğinde cumhuriyetin bir kriz içine düşmesinin en önemli koşulu bu çelişkiden kaynaklanıyor. Tek değil ama en önemli koşulu.

İncelenen büyük zaaf şöyle özetlenebilir: 1920'li ve 1930'lu yıllarda yaşanan sosyal devrim, radikal karakteriyle Türkiye'de kapitalizmin hızlı gelişmesinin önkoşullarını yaratıyordu, ama aynı zamanda hem politik devrim emekçi kitleleri dışlamış olduğu için ("kitlesiz devrim"), hem de sosyal devrim geniş emekçi halk kitlelerini tümüyle dışlayan bir biçimin damgasını yediği için ("kendi kendini sömürgeleştirme"), kitlelerin önemli bir bölümünün desteğini hiçbir aşamada almamış bir devrim ve onun ürünü olan bir cumhuriyet yaratıyordu. Türkiye burjuvazisi ve onunla birlikte kapitalizmin gelişmesinden yararlanan diğer sınıf ve katmanlar en başından itibaren Batı emperyalizmine kendi istek ve iradesiyle boyun eğdiğinden dolayı hayatın her yanını Batılıları taklit ederek yaşarken, emekçi sınıflar bu sosyo-kültürel gelişmenin dışında kalıyordu. Sonuç, iki ayrı uygarlığın *sınıfsal bir ayrım*a karşılık vermesiydi: Hâkim sınıflar Batılı, emekçiler Doğulu, iki ayrı âlemde yaşıyordu.

Büyük emekçi halk kitleleri hâkim sınıf siyasetçilerinin İslamcı (veya İslamcılığa sempatiyle yaklaşan) kanadına bu yüzden daha büyük sempatiyle baktılar hep. Tam oluşmamış bir sınıf bilinciyle bulutumsu biçimde kendilerine hasım olarak gördükleri Batıcı-laik "Atatürkçü" burjuvaziden farklı bir sosyo-kültürel profile sahip olan bu hareketin ana temsilcileri (Menderes'ten Demirel'e, Özal'dan Erbakan'a, sınıfsal olarak kendilerinden bambaşka bir dünyanın insanları olduğu halde) onlara çok daha sempatik geldi. Ama "Kasımpaşalı" Erdoğan (sınıfsal konumu yine farklı olduğu halde) bunların hepsinden daha fazla "bizden biri" olarak görüldü gözlerine. Erdoğan'ın büyük karizmasının asıl kaynağı budur.

Elbette, tek olasılık bu değildi. Gittikçe proleterleşen bir emekçi sınıflar kitleleri, hasım olarak gördükleri "Atatürkçü" burjuvaziye çok daha radikal biçimde muhalefet edebilirlerdi. Sosyalizm Türkiye emekçisinin gündemine geldiği takdirde kopuş sosyo-kültürel alanda değil sosyo-ekonomik ve giderek devleti de merkeze alan politik düzeylerde yaşanabilirdi. Bu bir olasılık olarak kalmadı. 1960-1980 arasında başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi sınıflar (yoksul ve topraksız köylüler, mevsimlik işçilik yapan yarı-proleterler, hatta hayatlarını tarım üreticiliğinden kazanan küçük toprak sahiplerinin bir kısmı, ayrıca kent yoksulu gecekondu halkı) yanlarına Kürt halkının gittikçe büyüyen kitlelerini ve gençliği de alarak bir devrim

potansiyeli yarattılar.³⁰

Ama devrim ile karşı-devrim arasındaki bilek güreşini ikincisi kazandı. 12 Eylül rejimi işçi sınıfının, emekçilerin ve (en başta Kürt halkı olmak üzere) müttefiklerinin en diri güçlerini işkence, katliam ve uzun hapislik yoluyla cezalandırarak, her örgütlerine saldırarak, her kazanımlarını tırpanlayarak onlara ağır bir darbe vurdu. 12 Eylül karşı-devrimi burjuvazinin Batıcı-laik kanadının rejimiydi. İslamcılar ve faşistler içerideydi. İşte bu rejim işçi sınıfından ve sosyalizmden korkusu dolayısıyla İslam'a sığındı. Yoksullar, emekçiler, işçiler dine uhrevi kurtuluş için sığınır. Zenginler, iktidar sahipleri, burjuvalar ise dünyevi amaçlarla. Türkiye 1980'li ve 1990'lı yılları, burjuva devletin organlarının işçi sınıfı ve emekçilerin yeni kuşaklarının beyinlerine ve ruhlarına dinî düşünceler zerk etmesiyle geçirdi. Ve sonunda 21. yüzyılda kendi eliyle, acemi bir büyücü yamağı gibi Türkiye'yi İslamcılığın hâkimiyetine teslim etti!

Bu yazının anlattığı böyle özetlenebilir. Bu, *öykünün tamamı değildir*. İddiamız bu değil. Erdoğan ve AKP'nin iki on yıllık ve onlar açısından her şey iyi giderse yakında çeyrek yüzyıllık hâkimiyetinin başka koşulları da vardır. Bunların bazılarını bu yazıda değindik. Kapitalizmin dünya çapındaki bütünleşmesinden, Türkiye burjuvazisinin 1980 sonrasında iç pazardan dünya pazarına dönmesinden ve İslamcı sermayenin 1980'li ve 1990'lı yıllarda palazlanmasından bağımsız olarak bu gelişmeyi anlamak mümkün değildir. Daha ötede, bu yazıda sözü edilmeyen birçok başka ön sırada yer alan iç faktör vardır. Bunlar arasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kendi kendini zayıflatan politikaları çok önemli rol oynuyor ama bu yazıda ele alınmasına gerek yok.

AKP istibdadı aynı zamanda dünya çapında kapitalizmin inhitât döneminin bir genel olgusu olan bir dizi gerici rejimle ortaklıklar taşımaktadır. Dünya çapında birçok ülkede güçlü önder arayışı son derecede yaygınlaşmıştır. Din, sadece İslam ülkelerinde değil her yerde belirleyici bir politik faktör halini almaktadır. Bunlara Türkiye'ye özgü başka birtakım faktörleri de eklemek mümkündür.

Bu yazıda kurulan çerçeve çok somut bir soruya Kemalistlerden ve Atatürkçülerden farklı bir cevap getiriyor. Erdoğan'ın kitlesel gücü başta nasıl büyüdü, bugün de bütün başarısızlıklarına rağmen neden hâlâ yüksek seyrediyor? Bu soruya Kemalistlerin ve Atatürkçülerin cevabının "cehalet" olduğunu yazının en başında vurguladık. Bizim cevabımız ise Kemalist cumhuriyetin "taklit" ilkesinin, Batı emperyalizmine kendiliğinden boyun eğmesinin, halk kitlelerinin bu yüzden İslamcıların kendilerine daha yakın olduğu yanılmasıyla kapılmasına yol açtığıdır. Bir ikinci aşamada 1960-1980 arası yaşananlar dolayısıyla burjuvazi işçi sınıfından ve sosyalizmden öylesine korkmuştur ki hâkimiyetini İslam'ı yayarak perçinleme yoluna girerek işçi ve emekçileri kendi eliyle (istemeden de olsa) Erdoğan'a ve AKP'ye teslim etmiştir.

Bu tablo, Marksist bir sosyalizme, Bolşevik bir Marksizme büyük görevler yüklüyor. Halk kitlelerinin İslamcılığa yüzünü dönmesi konusunda "yetmez ama

30 Bu önermeyi abartmalı ya da hayalci bulan okurlarımıza *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* kitabımızın şu sıralarda hazırlamakta olduğumuz ikinci cildinde bunu somutluğu içinde ortaya koyacağımızı belirterek geçelim.

Devrimci Marksizm 55

evet”çilerin gerici teslimiyetinin ve Batı taklitçiliğinin sosyalizmi Kemalizmden ayırt etmeyi olanaksız kılan kalıçılığının ötesinde yerli bir komünizmi geliştirmek ve işçi sınıfı başta olmak üzere büyük emekçi kitleleri esas kurtuluş yoluna çağırarak. Emperyalizmle politik ve ekonomik alanlarda mücadele hayati önemdedir. Ama Türkiye’de yaşadığımız yüz yıllık gelişme Batı emperyalizmiyle sosyo-kültürel alanda mücadeleye de yakıcı bir önem kazandırıyor.